Att skapa landskap

Naturreservatet Karum

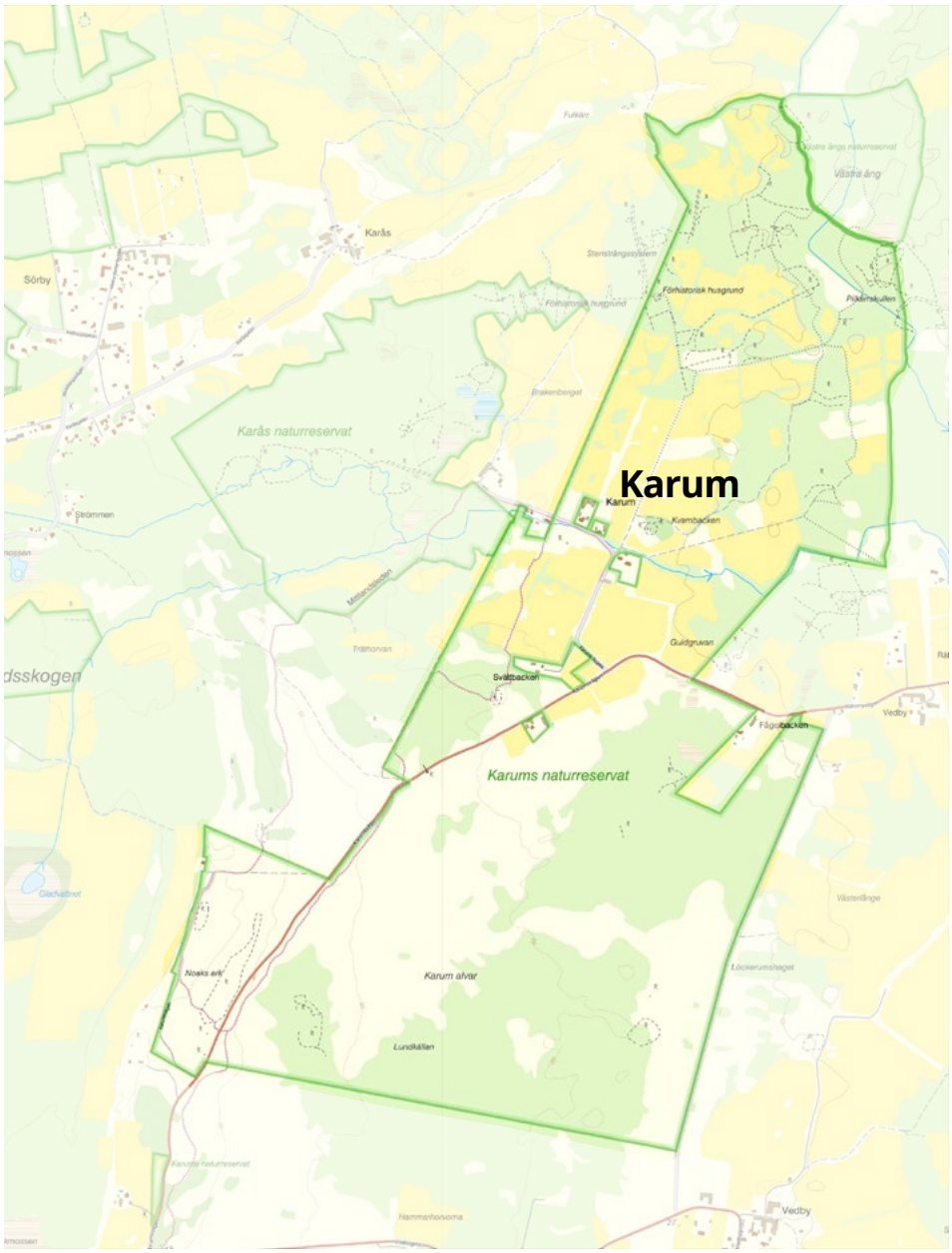
Ett historiskt odlingslandskap som vuxit fram genom trettio år av gammaldags bruk med moderna maskiner

Författat av Tove Folkesson

Länsstyrelsen
Kalmar län

Kalmar län

Att skapa landskap – Naturreservatet Karum
Ett historiskt odlingslandskap som vuxit fram genom trettio år av gammaldags bruk med moderna maskiner

Författare: Tove Folkesson.
Diarienummer: 5929-2026.
Utgiven av: Länsstyrelsen Kalmar län 2026.
Omslagsbilder: Coco Dedering och Josefine Östangård, Länsstyrelsen Kalmar län.
Övriga bilder där inget annat anges: Coco Dedering och Josefine Östangård, Länsstyrelsen Kalmar.
Kartor: Länsstyrelsen Kalmar län, sidor 2, 28, 67 och 68.
Karttillstånd: Länsstyrelsen Kalmar län © Lantmäteriet.
Tryckt hos: Scandinavian Print Group Sweden AB, 2026. Svanenmärkt trycksak: 3041-0065.

Länsstyrelsens förord

Karum är en liten by på mellersta Öland. Här finns naturreservatet Karum med målet att bevara och utveckla biologisk mångfald och kulturhistoria. Det är en unik plats där hotade arter får en chans att överleva och frodas. Det småskaliga odlingslandskapet med många små åkrar, ängar, betesmarker och brukningsvägar bjuder besökaren på omväxling och variation. I skötseln av naturreservat ingår att bevara äldre sorters grödor och sällsynta åkerogräs som en gång var en naturlig del av vårt traditionella jordbruk. Dessutom bedrivs ett omfattande ängsbruk.

I centrum för det här arbetet står arrendatorn Björn Folkesson.

Björn har brukat åkrar och ängar i Karum sedan 1990-talet. Hans insatser har varit avgörande för att kombinera brukandet av markerna med att utveckla unika biologiska värden. Björn har verkligen satt sin prägel på naturreservatet Karum. Genom hans vision sköts åkrarna med moderna maskiner som anpassats för att efterlikna böndernas sätt på 1800-talet. Tack vare Björns engagemang är Karum en plats där hotade arter som råglosta, klätt och nålkörvel har fått en fristad. Här kan du som besökare uppleva och öka din kunskap om äldre tiders brukande av det viktiga odlingslandskapet. Vi känner inte till någon jämförbar plats i Sverige.

I egenskap av förvaltande myndighet för naturreservatet tycker vi att det är viktigt att dokumentera Björns mer än 30 år långa arbete i Karum, hans visioner, erfarenheter och drivkrafter.

Vi är därför glada att nu äntligen kunna presentera den här skriften. Den har författats av Tove Folkesson, på uppdrag av Länsstyrelsen Kalmar län. Tove är författare och systerdotter till Björn och hennes text bygger på intervjuer och samtal med honom. Författaren ansvarar helt och hållet för innehåll och åsikter i skriften. För bilaga 1, *Länsstyrelsen om reservatets historia*, är Länsstyrelsen ansvarig författare.

Vi hoppas att den här skriften ska öka förståelsen för Björns arbete och inspirera till liknande projekt.

Trevlig läsning!

Åsa Johansson
Chef
naturskötselenheten

Liselotte Jumme
Chef
kulturmiljöenheten

Författarens förord

Det är en förmiddag i min mormors kök. Ett sådant gammalt kök som är byggt för arbete, ett praktiskt kök, utan alltför mycket solljus som gassar in, men med överblick över gårdsplan och åkrar. En arbetsplats. Man ser vem som kommer, vem som går ut. Det här är fikarummet för generationer; familjen, släkten, drängar, jungfrur, grannar, folk på ***malmen*** som kom till höskörden, och när det behövdes extra händer vid slakt och kalas. Här har de reflekterat över vädret, skörden, skvallret, ekonomin och framtiden tillsammans. Här dracks det kaffe och ***sticksup*** med slaktarna som kom vid Lucia. Mormors födelsedag var alltid färgad av grisblod, och hon älskade sin palt. Men först måste de gå upp på malmen och dela med sig till folket i stugorna, de som inte hade egen jord. De var beroende av sin omgivning som alla var. En öländsk gård, lite större. Mangårdsbyggnad på hög ***storning***, flera långa lador, stor gårdsplan, ett sedan länge nedtaget portskjul (maskinerna blev alldeles för stora, virket murknade, djuren hölls inte längre lösa ute på gårdsplan, tiden förändrades).

Malm område utanför byn där de som inte ägde egen jord fick bosätta sig.

Sticksup en sup som tas efter genomförd slakt.

Storning högre murad husgrund.

Sedan mitten av 1800-talet har släkten levt och arbetat här. De tidigare ägarna hade tydligen supit bort sin chans – brännvin gick att köpa på stora mjölkkannor från Diversehandeln i Stora Rör. Kannorna står kvar i brygghuset än. Kanske kommer någon, någon gång att sätta blommor i dem och ställa ute vid grinden. Som en bild av pittoresk landsbygd. Men det blir inte min morbror Björn som gör det.

Att sätta blommor i ett gammalt mjölkspann är just den sorts lantlig nostalgi som Björn Folkesson, som sköter naturreservatet i Karum, värjer sig mot. Det finns annat ur det förgångna, som håller på att försvinna, som intresserar honom. Arbetet i Karum, med att återupprätta odlingslandskapet som det såg ut kring 1817 är ett musealt arbete som inte är så lätt att upptäcka för ett otränat öga. En förbipasserande kan lätt ströva vidare, utan att ha lagt märke till något mer än att åkrarna såg lite ovanligt vanvårdade ut.

Att kornfältet var glest och genomkorsat av ogräs. Vallmo i mängder.

Att ängarna var ovanligt magra. Men fulla av surrande insekter.

Genom den här skriften vill Björn och jag, hans systerdotter, tillika författare, försöka visa på de värden och kvaliteter som uppnåtts genom 30 års envist restaureringsarbete, av ett slag som inte finns i samma omfattning någon annanstans i Sverige. Åkrarna och ängarna i Karums naturreservat är ett unikt landskap som dock är lätt att missa, där ser helt enkelt ganska vanligt ut.

Men mängder av återinvandrade utrotningshotade arter gömmer sig bland råg och korn, och i de åkrar som ligger i

Träda när åkern avstås från odling, den vilar.

träda det året. I de magra ängarna finns mängder av örter som har fått en fristad här, och som kräver uppmärksamhet och viss kunskap för att upptäcka. I arbetet med detta reservat har det varit en tillgång med en lantbrukares sinne för rationalitet och kontinuitet. Den bondementalitet som fått diktera arbetssättet från 1990-talet och framåt har Björn ärvt som sjätte generationen jordbrukare hemma på sin egen gård. Han är dessutom även autodidakt (självlärd) botaniker med stort intresse för historia och politik, vilket haft en viss betydelse för motivation och analysförmåga.

Det är förmiddag, när jag sitter i det lagom svala köket med mormor, precis som jag suttit så många timmar förr, och Björn kommer med särskilt lätta steg över gårdsplanen. Kaffebryggaren suckar väsande. Jag är en i raden av alla som suttit och sett bonden komma över gårdsplan genom köksfönstret: Blicken i backen och stegen långa, hos den som ska ha sig en paus i arbetet, en som är nöjd med dagens första pass.

Flockarun i Karum.

Björn kommer in i köket, lycklig som ett barn den här dagen. I handen håller han en försvinnande liten växt. Det är bara ett tunt strå med en liten liten blomma i toppen, korallrosa, som hos ett snyggt nagellack.

”Flockarun!” säger han och sätter blomman i en hög smal vas som det står Öland på – krimskrams från någon marknad.

Han har varit ute och slagit i Karum.

”Den har aldrig funnits här tidigare!” säger han.

”Hur vet du det?” frågar jag. ”Och hur kunde du egentligen få syn på den där lilla uppifrån traktorn?”

Han skrattar till, som om det var en orimlig fråga.

”Jag har kört här fram och tillbaks över varenda kvadratmeter sedan jag var tonåring”, säger han.

Blomman står och ser så anspråkslös ut i sin höga vas. Flockarun.

”Och var har den kommit ifrån?” frågar jag.

”Den har kanske blåst in, fröna kan ligga många år i jorden i väntan på rätt förutsättningar”, säger han och tar en klunk Loka för att fira. Och nu var det plötsligt rätt, nu kunde den gro.”

Denna lilla obetydliga händelse blev mitt första möte med det arbete med naturvård som Björn gör, en sidoverksamhet till det konventionella jordbruket på den mellanstora öländska gården.

”Björn är oppe i Karum” har varit en vanlig replik från mormor sedan länge. Men jag har inte riktigt vetat vad det där innebär, att ”vara i Karum”, mer än att det där, precis som i

Västeräng, inte varit vanligt jordbruk och att han alltid tagit de minsta traktorerna och äldre redskapen upp dit.

Att skapa ett landskap, kallar han det, utifrån de dokument som finns från det föreslagna enskiftet på gården i Karum från år 1817. Idén är att bearbeta marken på exakt samma vis som då och tids nog få se den artrikedom som de moderna jordbruksmetoderna trängt undan från platsen. Vilket, efter trettio år, har visat sig fungera över förväntan. I stället för att satsa på kulturmiljö i en mindre skala, tidstypiska redskap och kläder, byggnader och andra kulturella uttryck har fokus legat på att genom så långt det varit praktiskt möjligt utföra ett likvärdigt bruk. Detta för att skapa den biologiska sfär som rådde då, och låta arter väckas ur fröbanken till nytt liv. Det har skett genom utarmning av den konstgödslade jorden, insådd av hotade åkerogräs och långvarigt bruk med den traditionella jordbruksmetod som kallas tresäde (se mer under avsnittet ”Historisk markanvändning” - ”Tresäde”).

Arbetet är sprunget ur ett långvarigt och lyckat samarbete med Länsstyrelsen. Björn har nu arbetat med Karums ägor sedan mitten av 1990-talet. Sakta men säkert har arbetet resulterat i ett odlingslandskap där örter, ogräs och blommor som tidigare generationer gjort allt för att utrota, kunnat återvända, gro och sprida sig. Detta har skapat en kulturmiljö med en artrikedom som är svår att hitta motstycke till i samma omfattning. I Karum finns ängar, åkrar med kulturspannmål och otaliga hotade åkerogräs och ängsörter, men även en säregen alvarmark och ädellövskog på en samlad yta.

Det historiska odlingslandskapet är unikt i sitt slag både sett till arealens storlek och den långsiktighet med vilken Björn kunnat arbeta.

Råg med blommande ogräs i Karum. Fotot är taget i juni 2024, ett år med ovanligt mycket klätt, den violetta blomman. Den gula blomman i förgrunden är färgkulla.

Några av de rödlistade arter som kan nämnas är; toppjungfrulin, åkerranunkel, råglosta, hartmansstarr, ängsskära, korskovall, åkerklätt, och ja, flockarun.

”Det här är vårt svar på Amazonas”, säger Björn och slår ut med armen.

Men det är inte alltid lätt för en gäst att förstå vad det är vi ser, när vi tittar ut över de av ogräs blommande åkrarna och tunna ängarna. En vanlig reaktion som Björn har fått höra genom åren från förvirrade besökare är:

”Varför är det ingen som sköter om det här?”

Denna skrift är ett försök att presentera både platsen, initiativet och resultaten i Karum. Och med det beskriva Björns arbete. Den här texten vill även vara en slags manual för den intresserade odlare som vill utföra artbevarande arbete och restaurerande av odlingslandskap.

I naturreservatet menar Björn att han främst har arbetat ur en rationell synpunkt – för biologisk mångfald, och mindre fokus på kulturella värden. Men det är inte hela sanningen, det finns också en historisk aspekt. Runt om i landet finns flera försök att restaurera och bevara odlingslandskap, där man gått åt det museala hållet. Det kan exempelvis innebära historiskt klädda skådespelare som drar historiskt använda redskap efter ett dragdjur av en lantras.

I Karum har den stora omfattningen och därmed artrikedomen i stället varit målet, och det har kunnat uppnås just för att förhållandevis moderna maskiner använts. Björns intresse har varit biologiska resultat, och att få en uppfattning om hur odlingslandskapet kan ha tett sig här i en svunnen tid.

Just därför har det inte alltid varit helt självklart, även för en intresserad allmänhet, vad det är de ser i reservatet. Kanske framförallt har det varit svårt för dessa att upptäcka de värden som Karum lyckats skapa. Vilket är begripligt. Den nästan existentiella frågan om äkta och falskt har varit ständigt närvarande under Björns arbete med det historiska landskapet.

Här finns både konkret beskrivning av jordbruket, de ekologiska resultaten, men också en diskussion och ett försök att analysera tillvägagångssätt, och förhållandet mellan naturvård och jordbruk i en större mening. Naturvårdsarbetet i Karum är alltså inte ekologiskt men inte heller konventionellt, här är själva tanken att lägga vikten vid ett historiskt perspektiv.

”Om de som levde då skulle resa sig ur sina gravar, skulle de känna igen sig”, gissar Björn.

Min morfar Folke, Björns far, var en av de många bönder som köpte en splitter ny ogrässpruta en gång i tiden. Våra förfäder har alltså varit med och utrotat de ogräs som nu räddats i Karum.

”Jag minns när sprutan stod här ute, jag var rädd för den. ”

”För att den kändes giftig?” frågar jag.

” Ja, den var ju det. Man hade inga skyddskläder och ingenting.”

Han berättar om en bonde på norra Öland som blev alldeles vit av DDT efter att ha gått med bekämpningsmedlet i ett lakan och slagit ut det för hand en hel dag.

”Han ska ha gått och lagt sig så och sagt: ’nu slipper jag lössen i natt’. Men han vaknade ju inte mer.”

För morfar Folke var det ***fenoxisyror*** i sprutan. Det som tidigare varit omöjligt blev möjligt för de som brukade jorden – att bli av med ogräsen. Numera är

Fenoxisyror kemiskt bekämpnings-medel mot tvåhjärtbladiga ogräs.

det just dessa åkergräs som ger Karum det speciella och ”tufsiga” utseende som är unikt för naturreservatets åkrar, och inte direkt publikfriande. Men Björn vill också visa att det kan ha sett ut ungefär så här på åkrarna innan de moderna jordbrukens tid.

Karums scenerier av ett historiskt odlingslandskap är långt ifrån dagens artdöd och monokulturer, men också långt ifrån en romantisk bild av vajande säd och känslan av rikedom som förknippas med en mogen åker.

Tunnland arealmått, ”hur mycket man kan så med en tunna”, ungefär ett halvt hektar.

Slåtter när man slår ängarna.

Björn sår i stället extra tunt för att ge fullt utrymme åt ogräsen, ungefär 10 kilo mindre utsäde per ***tunnland***. 90 kilo i stället för 100 kilo. Antalet kärnor beror på förra årets skörd, är de små blir de fler i antal. Varje kärna brukar ge tre ax.

När det kommer till ängarna har den historiska typen av ***slåtter*** minskat skördarna till bråkdelar av den höskörd som gjordes här på 1980-talet. Som exempel kan nämnas ängen Smedslätten som gått från att vid naturvårdsarbetets början ge tjugotvå balar hö i skörd, ned till endast två balar idag. I stället för kraftigt växande hundäxing, timotej och ängsgröe hittar man många känsligare ängsarter som prästkrage men också de rödlistade toppjungfrulin, älväxing och mängder av orkidéer.

Och det händer hela tiden nya saker.

Efter torkan 2018 dök den sällsynta arten nålkörvel upp. Det gäller att ha ögonen med sig uppe på traktorn. Blicken och kunskapen i kombination med många års envist arbete har äntligen betalat sig rikt. Den kanske inte helt vanliga kombinationen autodidakt botaniker och konventionell bonde är det som skapat möjligheten för Björn att med passion och ihärdighet restaurera odlingslandskapet.

I mycket liknar nu Karums naturreservat landskapet som fanns här kring år 1817.

Genom åren har Björn hållit i mängder av exkursioner där erfarenheten som bonde varvats med utvikningar åt historia, botanik och politik. Den här texten är baserad på intervjuer med Björn, i landskapet och hemma i bondköket, där mitt eget intresse väcktes för arbetet med reservatet. En plats som står mitt i samtidens ödesfrågor – om klimat, biologisk mångfald, matförsörjning och de mänskliga samhällenas förändring och dess ofrånkomliga påverkan på landskapen de brukar.

För den som vill fördjupa sig har Björn samlat en lista med lästips i slutet. Mitt syfte med texten är att fånga känslan av en guidad vandring genom landskapet med Björn, och att samla de viktigaste lärdomarna av det arbete som Björn lagt ned i naturreservatet från 1990-talet ända in i 2020-tal, genom ett lyckat och unikt samarbete med Länsstyrelsen Kalmar län.

Gärdslösa 2023

Tove Folkesson

Nålkörvel
Illustration: Emma Tinnert.

Björn guidar i åkrar och ängar i juni 2024. Åkern han står på heter Tomtängsbacken.

Innehåll

LÄNSSTYRELSENS FÖRORD 3
FÖRFATTARENS FÖRORD 4
INITIATIVET – ATT SKAPA LANDSKAP 12
Bakgrund 12
Människans ständiga påverkan 12
Jakt och naturvård 13
Inventering av floran 13
Första NOLA-avtalet i landet? 13
Så började det i Karum 14
En ny roll för bonden 14
Att sitta på två stolar 15
Värdet av att restaurera åkrar 15
Samarbetet 16
HISTORISK ÖVERBLICK 18
Arbetskraft nu och då 18
Fredstid och befolkningsökning 18
Bildsida: Arbetskraft då och nu 19
En ny marknad: Arbetarhushållet 20
Nästa revolution: Konstgödsel 20
Frihandel och naturvård 21
HISTORISK MARKANVÄNDNING 22
Ängsslåtter 22
Tresäde 22
Kalkrik jord 23
Omvärlden och det lokala 24
Resultatet 24
ÅKER 27
Bildsida: Exempel på återskapande av 1817 års åkrar 28
ÄNG 30
Resultat av 30 års slåtter 30
BETESMARK OCH ALVAR 32
ÄDELLÖVSKOG 33
VIKTIGA VÄGVAL 34
Historiskt bruk med moderna maskiner 34
Ängarnas skötsel 36
Den igenväxta ängsmarken 36
Utmarken 36
Unikt i sin omfattning 36
Bildsida: Karum är känt för sin artrikedom 37

SPANNMÅL **38**
Rågåkrar som på 1800-talet 38
Konsumtion och variation 38
Vårkorn 38
Bildsida: Varför blommar åkrarna i Karum? 39
Höstråg 40
Karumråg och Ölandsvete 40
Marknaden är liten 41

ÅRET I KARUM **42**
Januari 42
Februari 42
Mars 42
Bildsida: Sådd då och nu 43
April 44
Maj 45
Bildsida: Bearbetning av åkerjorden då och nu 46
Juni 47
Juli 48
Bildsida: Slåtter på ängarna då och nu 49
Augusti 50
Bildsida: Skörd på åkrarna då och nu 51
September 53
Oktober 54
November 54
December 55

ODLING OCH MYT **56**
Att förhålla sig till yttre krafter 56

ÄGONAMNEN BERÄTTAR **58**
LÄSTIPS **60**
BILAGA 1 LÄNSSTYRELSEN OM RESERVATET **61**
BILAGA 2.1 KARTA ÖVER NATURRESERVATET KARUM **67**
BILAGA 2.2 KARTA ÖVER MARKANVÄNDNING I DAGENS NATURRESERVAT **68**
BILAGA 2.3 KARTA ENSKIFTE 1817 ..... **69**
BILAGA 2.4 KARTA LAGA SKIFTE 1839 ..... **70**

Björn slår ängen invid Rångåker.

Initiativet – att skapa landskap

Bakgrund

Björn Folkesson har arrenderat åkrar och ängar i Karum sedan 1990. Tillsammans med Länsstyrelsen drog han då upp riktlinjerna för skötseln av åkrar och ängar. Det jordbruk som han sedan har fortsatt med under drygt trettio år har skapat den positiva utvecklingen. Positiv, om man med det avser artrikedom och en historisk, unik miljö. För en rationell bonde är Karum snarare motsatsen. Ett exempel på hur magert och genomsprängt av ogräs odlingslandskapet var innan det industrialiserade jordbruket kom i gång. Björn är själv en konventionell lantbrukare i grunden. Han driver en gård på sjuttiofem hektar växtodlingar i Jämjö, Gärdslösa socken på Öland. Hans *utmark* gränsar till Karums ägor. Här finns ett av de första naturreservaten, ”Västeräng” (Naturreservatet Västra äng), enligt den modell där bonden fortsätter att äga marken. I stället upprättas ett skötselavtal där uppdraget för bonden blir att utföra naturvård som en tjänst.

Björns jaktintresse fick honom att tidigt intressera sig för omgivningens odlingslandskap och allt som levde där. Redan i barndomen kunde min mormor hitta honom i färd med att undersöka anatomin hos smågnagare – genom att låna hennes kastruller till att koka av skelettet hos en råtta som han skjutit med luftgevär. Det var inte alltid så populärt. Han fortsatte dock sina biologiska undersökningar långt upp i tonåren. Han studerade även insekter, särskilt fjärilar en period. Intresset för ekosystemen på och omkring gården utvidgades sedan till att innefatta floran, och hur olika typer av markanvändning skulle gynna eller missgynna viltstammarna.

Människans ständiga påverkan

Arbetet i Karum utgår från tanken att människan genom hela historien har ”skapat landskap”. Genom jakten började Björn intressera sig för ekologi och de tankar som ligger till grund för

arbetet med naturreservatet. Inom både jakt och jordbruk är det uppenbart hur olika biotoper formas av människans aktivitet på platsen. En markägares beslut och det faktiska brukandet – passivt eller aktivt – påverkar livsmiljöerna och populationerna på lång och kort sikt.

Hela Öland är ett kulturlandskap, det vill säga skapat i samspel med mänskliga kulturer. Här finns i princip inga miljöer som inte är påverkade av det gamla – och nya – bondesamhället.

Jakt och naturvård

När Björn som ung vuxen läste zoologen Gustaf Kolthoffs ”Minnen från mina vandringar i naturen” väcktes på ett mer medvetet plan tanken om hur landskapet formas utifrån människans inverkan. Med den insikten kom lusten att skapa miljöer som var gynnsamma för jakten. Motivationen var då att på den egna marken uppnå biotoper som var optimala livsmiljöer för de arter han ville jaga. Förebilden Kolthoff var en flitig jägare, och även pionjär i Norden när det gäller naturvård – som var ett nytt begrepp på 1800-talet. Zoologen värnade om både jakten och djurlivet i de svenska landskapen.

Björn påpekar att jägarna i ett landskap borgar för en stark viltstam – även om det kan låta som en motsägelse. En seriöst jaktintresserad person är beredd att lägga ned tid och kraft för att få populationerna att växa till. Det kan exempelvis ske genom att de anlägger våtmarker eller utfodrar vilda djur.

På de större godsen fanns förr ofta jordägare som var mer intresserade av jakt än av jordbruk. Intresset för naturvård växte fram inom aristokratin, där betydelsefulla markägare länge värdesatt att kunna jaga, hand i hand med tankarna hos forskare som Kolthoff. Under 1800-talet uppstod också en växande skara naturintresserad borgerlighet.

Inventering av floran

Intresset för ekologin kom genom jakten, men nästa steg blev naturligt att studera växtvärlden närmre. En tidig och viktig bekantskap för Björn var botanikern Rikard Sterner. Han hade genomfört en omfattande botanisk inventering på ön och publicerat sina resultat i storverket ”Ölands Kärlväxtflora”.

Sterner kunde i Gärdslösa socken räkna till 696 arter.

Björn bestämde sig för att försöka hitta fler. Med det målet började han som ung vuxen sitt arbete med att inventera i hemsocknen. Han fördjupade sig i Linnés Systema Naturae, studerade botanisk systematik och blev en ganska god artkännare. Han har under åren meddelat åtskilliga fynd för Ölands flora, bland annat tidigblommande lök- och knölväxter som inte tidigare varit observerade. Under 1980-talet började han leda exkursioner runt om på Öland, och hålla studiecirklar om den lokala floran. Mellan 1985 och 1988 registrerade han alla arter som fanns i hemsocknen.

Resultatet landade på 710.

Första NOLA-avtalet i landet?

I mitten av 1980-talet var den färgstarka biologen Urban Ekstam verksam på Öland. Vid det laget hade större delar av de gamla slåtterängarna och åtskillig naturbetesmark helt växt igen. Ett antal markområden hade köpts

NOLA
Naturvårdsåtgärder i odlingslandskapet, stödverksamhet påbörjad 1986 med syfte att bevara odlingslandskapets värdefulla slåttermarker/ängar och naturbetesmarker, inklusive skogsbeten. Stödet är numera nedlagt.

upp av staten genom Naturvårdsverket. De förvaltades av Länsstyrelsen, däribland Karum.

Björn och Urban Ekstam utbytte tankar och samarbetade – trots en del meningsskiljaktigheter. Då målet var bevarandet av en artrik gräsmark, slåtterängar, rådde en stor samsyn. Resultatet av samarbetet med Ekstam blev att Björns ”Västeräng” kom att bli en av de första slåtterängarna i Naturvårdsverkets NOLA-projekt. Denna modell bygger på att marken inte behöver säljas till staten, i stället ges bonden eller markägaren möjlighet att lägga om egna områden till naturvård mot en viss ersättning. Det Urban Ekstam gjorde var att driva igenom idén att det var bättre att köpa naturvårdstjänster av bonden i stället för att köpa upp marken. Ekstams tanke var ny då och gick alltså ut på att staten köper en tjänst av bonden – naturvård, eller landskapsservice, som Björn kallar det.

NOLA kom sedan att bli en modell som användes framgångsrikt över hela Sverige. Sedan dess har tusentals hektar naturbetesmark och slåtteräng kunnat vårdas av bönder mot ersättning.

Många år senare, när Björn introducerade det historiska bruket med tresäde hade han en helt annan uppfattning än Ekstam och det gängse för biologer att ”äng är åkerns moder”. Man tänker sig här att åkerns avkastning var beroende av ängens höskörd; ju mer vinterfoder (hö) till gårdens djur, desto mer gödsel att sprida på åkern som då i sin tur gav större skörd av spannmål.

Björn hade uppfattningen att detta inte stämde, i alla fall inte i kalkrika områden, som på Öland. ”Det går inte att utarma den här jorden helt”, menade Björn och det ville han få bevisa.

Så började det i Karum

Björns Västeräng består av ängar och igenväxta ängar, väldigt lika de i Karum. Först kring 1990 blev det aktuellt för Björn att arrendera statens mark i Karums by, men det var mötet med Ekstam och projektet NOLA som lade grunden för hans samarbete med Länsstyrelsen.

På 1970-talet hade den tidigare arrendatorn tagit över två av tre gårdar i Karum och sedan sålt dessa till Naturvårdsverket. Efter det blev hon själv arrendator på denna mark – alltså hela den areal som idag motsvaras av naturreservatet. Hon hade ett tag Sveriges största besättning av Gutefår här, och fåren betade både utmark (Karums alvar), äng och åker vilket naturligt skulle skapa kvaliteter i landskapet. Ut- och inägomark sköttes alltså på nästan helt likvärdigt sätt.

När det blev aktuellt med ny arrendator tog Björn chansen att försöka skapa ett historiskt odlingslandskap och restaurera floran på åker och äng. Med sin nyfikenhet på hur människans bruk ständigt påverkar odlingslandskapet ville han återskapa en gynnsam livsmiljö för de arter som sedan länge var borta från Karum.

En ny roll för bonden

Det väckte knappast något anseende hos de konventionella kollegorna att Björn började samarbeta med Länsstyrelsen. Begrepp som naturvård var på den tiden långt ifrån lantbrukarens verklighet.

Idag är Björn ordförande i LRF lokalt. Han har under sitt yrkesliv som lantbrukare drivit både den konventionella gården i Jämjö och skapat och skött naturreservat. Han har även varit drivande vid försöksodlingar av GMO-majs när det blev aktuellt i Sverige.

Vy över en av Karums restaurerade åkrar.

Med sitt intresse för både historiskt bruk och framtidens möjligheter har han ofta deltagit i samhällsdebatten kring jordbruk, då främst utifrån bondens intresseområden. Själv ser han ingen motsättning mellan naturvård och konventionell, storskalig odling. Enligt hans synsätt handlar det ena om att producera biologisk mångfald och det andra om att producera mat.

När han fick första bidraget för Karum väckte det starka reaktioner hos omgivningen. ”Ett bidrag för att sköta en äng?”, var en vanlig fråga. Det hela betraktades med stor skepsis.

”Det fick jag försvara rätt länge på en bystämma”, berättar han. ”Mot fyra fem som inte tyckte jag hade rätt till det.”

Om bidragen från Länsstyrelsen menade flera kollegor att det var ”pengar som nätt och jämnt var moraliskt försvarbara.”

Att sitta på två stolar

För att visa de andra bönderna att det inte var någon risk att han skulle ge upp sin egen gård och det konventionella jordbruket köpte han under den här perioden en splitter ny fyrhjulsdriven traktor. Det var han först i socknen med, och tilltaget representerade ett nytänkande som fick många efterföljare.

Köpet var en markering från hans sida att en bonde kunde stå för både och; det historiska och det nutida.

Under 1990-talet skulle han sedan vara med och väcka intresse för naturvård bland bönderna omkring. Och på sikt har naturvård blivit en naturlig del av verksamheten på gårdar runt omkring i Sverige.

”Nu har många här på ett eller annat sätt kopplingar till naturvårdsinsatser” sammanfattar han, ”som Natura 2000, intrångsersättning, skötselavtal, eller egna naturreservat eller miljöersättning via EU:s jordbrukspolitik.”

Värdet av att restaurera åkrar

Björn menar att det vid starten var svårt att få gehör hos Länsstyrelsen för sin idé om tresäde och återinvandring av utrotade åkergräs. Ängen var det som främst intresserade. Ängarna och deras flora har länge varit ett klassiskt område för naturvården. Han upplevde att åkrarna inte sågs besitta något värde i sammanhanget. Som i mötet med Rikard Sterners ”Öländska flora” väcktes hos Björn en lust att utmana, visa möjligheterna med åkermarken, när biologerna intresserade sig för ängar. Hans bild är att biologer än idag främst intresserar sig för utarmade marker, slagna i hundratals år.

”De vill vara överallt där det är magert, hatar bördigt”, säger han.

Matjorden på den kalkrika ön är just bördig, vilket diskuteras vidare under avsnittet ”Kalkrika jordar”. Trots den bördiga marken trodde han sig kunna skapa värdefull biologisk mångfald – om han kunde få till stånd det odlingslandskap som 1817 års bönder verkade i.

Samarbetet

Ibland får Björn frågan om hur det är att bruka eller sköta någon annans mark, i det här fallet statens. Han menar själv att han har gjort det för att visa att historiska odlingslandskap, såväl åker som äng, går att återskapa genom efterhärmning av det historiska bruket från årtalet man strävar efter.

”Så jag har inte känt det som någon annans jord”, säger han. ”Det har varit en vision och något jag velat bevisa.”

Ibland upplever Björn att det varit lite nedslående att man från Länsstyrelsens håll inte engagerat sig mer i utvecklingen, men samtidigt har han kunnat förverkliga sin vision med en stor frihet. Hans erfarenhet är att myndigheter kan vara ganska styrande, och med ett arbete som sträcker sig över decennier är det många tjänstemän och skilda åsikter som hinner komma och gå. Det har i Karum varit en viktig faktor att han har kunnat fortsätta på det inslagna spåret, eftersom just långsiktighet har varit förutsättningen för de fina resultaten. De första åren ville han ofta prata om det som hände i reservatet och tappade lite energi när han märkte att intresset inte riktigt var ömsesidigt.

”Man tyckte det var fint som fan, men ingen var där och tittade”, minns han.

Vägskäl i Karum.

Genom åren har det också varit lättare att samarbeta med vissa och svårare med andra, och det finns alltid detaljer att diskutera när det gäller äktheten i metoden och de förväntade resultaten. Som bonde har han låtit det som varit möjligt rent praktiskt styra valen av allt ifrån redskap till utsäde.

Han gissar att perfektionism kan bli en stoppkloss om man ska arbeta i så här stor skala under så lång tid:

”Om man låter det bästa bli motståndare till det goda.”

Enligt honom har svårigheterna främst gällt Jordbruksverket, och det handlar om att man inte får slå ängen före 1 juli enligt aktuellt regelverk, för att få så kallad miljöersättning. Björn önskar att de hade kunnat börja slå mycket tidigare. Kanske är det bättre att göra olika år för år, resonerar han. Allt för att efterlikna den historiska variationen.

”I den bästa av världar hade vi fått slå direkt efter midsommar, och bara den veckan hade gjort underverk”.

Mer om detta under avsnittet ”Året i Karum”.

Från Länsstyrelsen har Björn upplevt ett stort förtroende, och är tacksam för det. Tillit är en viktig aspekt för att orka fortsätta, tror han. Att människor som kommer ut hit upplever att det är positivt, det som händer i Karum. Och med facit i hand måste det här samarbetet anses som mycket lyckat.

Nu vill Björn Folkesson inspirera andra att starta upp eller vidareutveckla liknande initiativ. Den här skriften är tänkt att också kunna fungera som en slags handbok. Här vill han lämna efter sig kunskapen om hur Karums artrika odlingslandskap är skapat.

Björn håller i en älväxing, ängen Strömstycket juli 2026.

Älväxingen tog lång tid på sig att vandra in i Karums ängar. Men den kom som ett bevis på att det är värt att sträva efter något även när man tror att det är omöjligt.

"*Finns den, finns allt annat.*" säger Björn.

Historisk överblick

Sedan mitten av 1990-talet har många stenmurar tagits bort i odlingslandskapet i hela Sverige. Det går inte alltid att läsa gränserna som de en gång var skrivna. På en karta från 1817 fanns information om hur ägorna disponerats i Karum, vilket gav vägledning om den tidens bruk. Därför valdes just 1817 som målbild. Årtalet utgör förebild för hur jordbruket ska bedrivas i naturreservatet. Av kartan framgår tydligt fördelningen av åker och äng i Karum. Mycket av det som förvandlats till åker när Björn tog vid gjorde han om till ängar i enlighet med den äldre kartan.

Arbetskraft nu och då

På en gård av hela naturreservatets storlek krävdes en arbetskraft om cirka 80 personer år 1817. Idag kan Björn ensam ansvara för hela ***inägans*** jordbruk, med viss hjälp med balpressning under skördetid. Det är svårt att värdera arbetsinsatsen men han uppskattar att han lägger omkring 550 arbetstimmar om året här.

Utmarken sköts av en lantbrukare i grannsocknen, som har sina nötdjur där. Och en lokal fårbonde har betet på Noaks ark.

I Karum drivs alltså ett historiskt jordbruk med moderna maskiner. Exempelvis kör Björn trädan med ***kultivator*** bakom en fyrhjulsdriven traktor, MB Track 680, och sår med en centrifugalspridare bakom den klassiska Volvo BM 350 från 1959. Större traktorer och redskap är inte framkomliga i den infrastruktur som landskapet har. Stenmurar och grindar har kunnat bevaras i sitt ursprungliga skick med ytterst få undantag tack vare de äldre och mindre traktorer som Björn använder.

Inäga
den mark som är omgärdad och brukas för att ge vinterfoder åt människa och djur, generellt åkrar och ängar.

Utmark
mark på områden utanför byns inägomark, oftast betesmark.

Kultivator
ett redskap för jordbearbetning, flera ”årder” i bredd river upp fåror i jorden.

Fredstid och befolkningsökning

Den hisnande skillnaden i mängden arbetskraft gör oss medvetna om vilka oerhörda förändringar som skett sedan början av 1800-talet, inte bara biologiskt, men också socialt. Årtalet som valts till förebild i Karum är ungefär samtida med ***Wienkongressen***, och därmed Napoleonkrigens slut. Hela Europa gick mot en lång fredsperiod och det här ledde bland annat till en exempellös befolkningsökning.

Wienkongressen (1814-1815)
förhandlingar med syfte att skapa fred och stabilitet i Europa, efter att Napoleon besegrats.

Snart kunde människorna inte få plats inom Europa, utan Amerika blev det nya förlovade landet.

För att försörja maximalt med människor per area måste antalet djur per person minska drastiskt under denna tid. Det vill säga, djuren och människorna fick inte konkurrera om samma odlingsarealer. Att odla foder på åkermark, som i våra dagar, var uteslutet. En väldigt stor uppdriven spannmålsodling blev

Arbetskraft då och nu

DÅTID

Flera generationer står samlade framför Östergården i Karum, 1920-tal.
Foto: Arkivbild.

NUTID

Idag sköter Björn själv mycket av arbetet på både åker och äng. Här ärjar Björn svartträdan på Torstomten i maj 2020.

följden. Bönderna gick ned till ett minimum av djur på sina gårdar. Matkvaliteten blev sämre. Gödselmängden sjönk också förstås markant.

Här blir Ölands kalkrika jord viktig för utvecklingen. Endast på kalkrika jordar gick det att driva spannmålsodling relativt oberoende av tillskott av gödsel. Mer om detta under avsnittet ”Kalkrika jordar”.

En ny marknad: Arbetarhushållet

Under mitten av 1800-talet emigrerade mängder av nordeuropéer till Amerika. Bönder som hade möjlighet tog ofta chansen. Det här fick även långtgående politiska följder. Björn vill gärna peka på att nordstaternas arméer i det amerikanska inbördeskriget fick oerhört stor förstärkning, av nordeuropéer som haft råd att resa i väg. Med mentaliteten hos fria bönder kunde dessa stora grupper lätt knyta an till idéerna om slaveriets avskaffning, och bidra till sydstaternas förlust och framväxandet av det USA vi ser idag.

I Europa gick i alla fall samhällets industrialisering igång på allvar när situationen med det ökade befolkningstrycket blev akut efter de svåra missväxtåren 1867-68. Med industrialiseringen uppstod en ny befolkningsgrupp i samhället: Arbetarna. De var köpstarka i jämförelse med den självförsörjande bonden och de andra anställda vid en bondgård. Den här utvecklingen gav upphov till en helt ny marknad, nämligen arbetarhushållet. Arbetarfamiljerna och den växande borgarklassen som följde i industrialiseringens spår, ville ha och kunde betala för, animaliska produkter – i synnerhet smör, fläsk och ägg – vilket endast varit lyxvaror för äldre tiders bönder.

Den nya marknaden, där både efterfrågan på kött och mjölk ökade, medförde att i stället för äng ville bönderna odla något som var ett bättre och mer näringsrikt foder för djuren. Då kom vallodlingen i gång, med klöver som band kvävet i luften. Härmed höjdes jordarnas växtnäringsinnehåll dramatiskt. Det här är långt före tiden för handelsgödsel, men redan nu börjar jordarna att förändras. Ungefär samtidigt dikades ängar ut där var möjligt, och dessa gjordes om till vallodling.

Den jord som blir till Karums naturreservat långt senare påverkas starkt av dessa omvälvande förändringar.

Nästa revolution: Konstgödsel

Nästa utvecklingssteg på gårdarna är kring 1930-talet. Industrin medger metoder för att koncentrera kvävet i luften, ett konstgjort gödsel! Detta används genast på åker och ***vall***, till foder och spannmål. Samtidigt ändras det politiska systemet i Sverige år 1933. Staten kommer härmed styra över priserna – så att bönderna ska kunna överleva och så att arbetarna ska ha råd att köpa. Det här ledde till nya förhandlingar ständigt och jämt, och produktionsjordbruket utsätts för ett konstant tryck på rationalisering.

Vall
åker där gräs odlas till hö eller ensilage, ofta konstgödslad och besprutad.

Priset ut till bonden hänger inte alltid med i kostnadsutvecklingen. Det innebär att bonden måste arbeta mer under samma tidsperiod för att täcka de kostnader som försäljningen inte kan betala. Det här trycket lägger grunden till ett helt nytt jordbruk. Maskinen och i första hand traktorn med redskap blir en nödvändighet. De bönder som inte kan investera i traktor och tillhörande redskap måste förr eller senare arrendera ut sin mark – till mer rationella jordbruk – eller avveckla. Denna utveckling präglade sedan landsbygden under hela mitten av 1900-talet. Jordbruken behövde snabbt bli

Björn i sin traktor, VOLVO BM 350. Vårsådd av korn på åkern Perhorvan, april 2022.

mycket större för att kunna överleva, och stora maskiner krävdes för att kunna producera mat till de priser som marknaden krävde. I varje socken var det ett fåtal storbönder som systemet gynnade och det skapade en hård konkurrens mellan gårdar – och grannar. Ingen ville behöva gå ifrån gården, men samtidigt blev arbetet hårt och dåligt betalt, och det fanns gott om arbete i städerna.

Björns pappa Folke var en av de bönder i sin by som lyckades köpa en sprillans ny VOLVO BM 350, och det är den lilla röda traktorn som än idag används för naturvården i Karum.

Frihandel och naturvård

I och med EU-inträdet 1995 går utvecklingen i stället mot frihandel och miljökrav, två faktorer som tidigare varit okända för den vanliga bonden. Nu blir bonden återigen en affärsman som behöver kunna överblicka marknaden och planera sin verksamhet utifrån många fler faktorer än det praktiska arbetet på fälten.

Produktion skildes från det nya arbete som uppstod, då bönderna användes för att göra landskapsservice i och med de nya ersättningarna från EU. I stort gick det ut på att lantbrukaren kunde söka ersättning för att arbeta med att uppnå särskilda kvaliteter i landskapet som ansågs önskvärda, så som öppna landskap eller blommande ängar. De arealer som inte behövdes för produktionen i jordbruket, och som annars hade vuxit igen eller planterats med skog, kunde härmed i stället producera biologisk mångfald och estetiska värden för allmänheten.

Denna utveckling går som synes hand i hand med projektet NOLA som tidigare nämnts, och här kommer arbetet med naturreservat – som det i Karum – in i bilden.

Historisk markanvändning

Ängsslåtter

Slåttern på ängarna kommer beskrivas mer ingående under ”Året med Karum”. Den skiljer sig i princip inte alls från hur ängarna sköttes år 1817 – förutom att Björn använder ***slåtterbalk*** och räfsa bakom traktor i stället för att slå med lie och räfsa för hand.

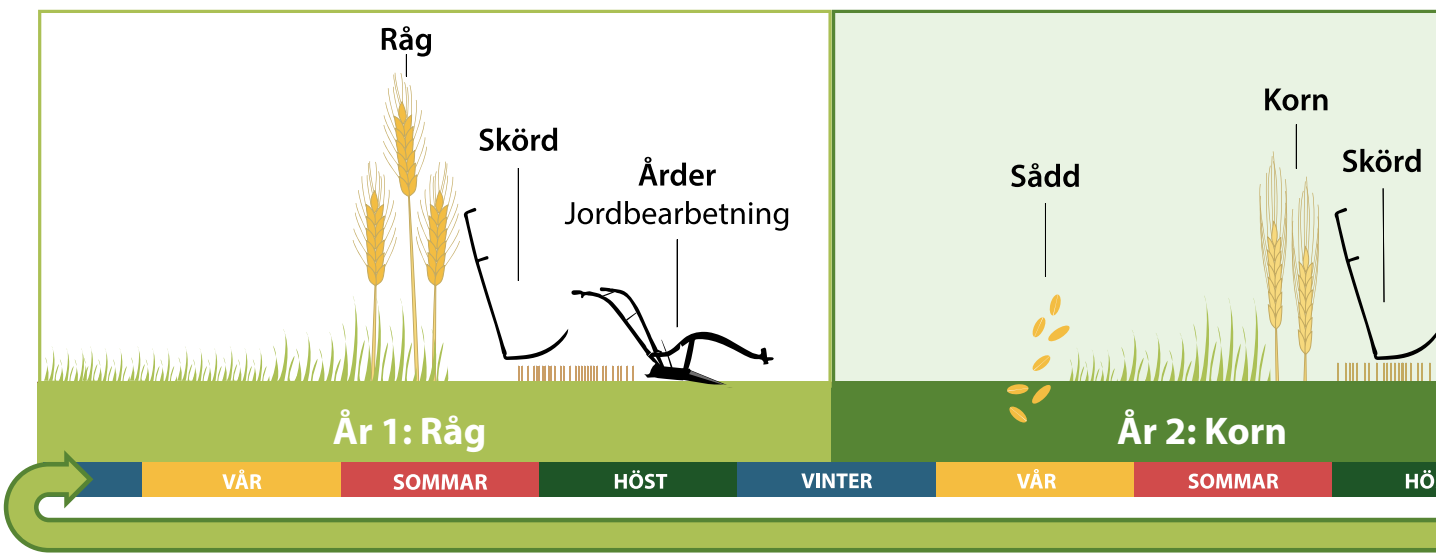
Slåtterbalk
ett redskap för att slå hö.

Tresäde

Då arbetet med ängarna är relativ enkelt – om än tidskrävande – sköts åkrarna i Karum enligt ett specifikt äldre odlingssystem: Tresäde. Detta system har utvecklats under många hundra år och syftar till att föda maximalt antal människor på begränsad areal. Tresäde ska ha använts redan av ***frankerna*** kring 800 e.Kr. Det här odlingssystemet var så långt den äldre tidens bönder kunnat komma för att uthålligt försörja många människor. Det här var innan industrialiseringen av jordbruket, med handelsgödsel och kemiska preparat.

Franker
en grupp germanska stammar i norra Europa som dyker upp i historien under 200-talet e.Kr., namngivna av romarna.

I den tidigare fasen i jordbrukets historia praktiserades något som kallades ensäde. Då odlades främst sådant som man kunde göra brännvin eller öl på, och även baka bröd. Fortfarande var befolkningsmängden låg och man kunde hålla många djur över stora areal. Människan åt då främst kött och vete. Men befolkningsökningen blev större, och

större areal inhägnades. Varje familj krävde sin egen odling. Slutligen delade man in markerna i landskapsavsnitt där djuren kunde beta, och andra områden där djuren överhuvudtaget inte skulle vara – det vill säga inägomark och utmark.

Människor kunde härmed inte ha lika mycket djur som gick vind för våg, så som det sett ut tidigare. Med färre antal djur och fler munnar att mätta måste folk äta mer växtbaserad kost. Härmed blev åkrarna och ängarna större och större – inägomarken utvidgades – och betesmarkerna blev mindre.

På kalkrik mark där man kunde odla uthålligt med ett minimum av gödsel blev tresädet lösningen på försörjningssituationen. Systemet går ut på att jorden brukas i en särskild växtföljd. Första året sås råg, andra året korn och sedan, och det är det viktigaste momentet, följer ***svartträda***. Jorden avstås då helt från odling under en säsong. I stället kör man över trädan med ett ***årder***, som bearbetar jorden. I trädeskörning frigörs växtnäring och samtidigt bekämpas rotogräsen.

Svartträda
träda som ärjas för att undvika rotogräs.

Årder
ett redskap som river upp en djup fåra i jorden.

Genom svartträdan skapas en konkurrensfördel åt den kommande rågsådden.

Att ***ärja*** med årder och ***harv***, eller i modern tid med kultivator och harv, behöver göras flera gånger under sommarhalvåret. Med ärja menas här att bonden kör över de åkrar som ska ligga i träda med exempelvis en kultivator bakom traktorn, eller i äldre tider ett enda årder bakom två oxar. I detta arbete blir det tydligt hur mycket arbetskraft man behövde på en gård 1817.

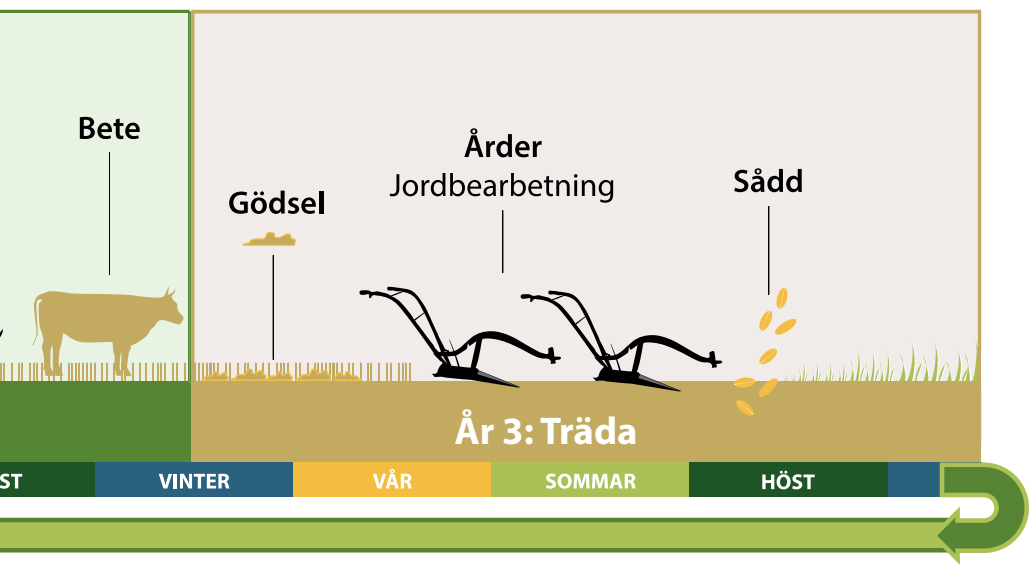
Ärja
jordbearbetning, att riva upp fåror i jorden, utan att vända den.

Harv
ett redskap som ärjar jorden i många små fåror.

Syftet med tresäde var att möta efterfrågan när befolkningen ökade. För att peka på resultatet kan nämnas att det endast var de gårdar som odlade enligt tresäde som kunde få ut spannmål till avsalu.

Kalkrik jord

Lågt liggande partier, som är fuktiga eller står under vatten delar av året, har bönderna i regel haft som äng. Åkermarken blev i stället där det är

Principskiss för tresädets olika år

- Första året odlas råg
- andra året korn
- tredje året ligger åkern i träda.

Därefter upprepas cykeln. Varje år är en tredjedel av åkrarna besådda med råg, en tredjedel med korn och en tredjedel ligger i träda.

Illustration från Länsstyrelsens informationsskylt i Karums naturreservat.

torrt – det vill säga syrerik jord – vilket behövs för odling.

Finns det kalk i marken, så har jorden generellt större mullhalt.

Här har i regel växt ädellövskog i tusentals år, i mark som dessutom varit så fuktig att näringen som komposterats inte förbränts av syre. Detta gäller på Öland och i många viktiga jordbrukstrakter som amerikanska mellanvästern och i ”Europas kornbod” Ukraina för att nämna ett par exempel. Här odlas egentligen på gammal kompost, näringshalten i jorden är således indirekt kopplad till kalkhalten. Dessa jordar behöver inte gödning för att uthållig spannmålsodling ska fungera, menar Björn.

Han vill särskilt visa på att efter hela trettio år utan någon tillsatt gödning är rågskördarna ofta förhållandevis rika i Karum. De första fem åren sjönk näringen kraftigt, då de tidigare konstgödslade åkrarna stabiliserade sig på en ny lägre nivå. Sedan dess har skördarna sett ungefär likadana ut. Björn menar att det inte går att se några tecken på vidare utarmning av näringen i jorden.

Omvärlden och det lokala

Det var också i kalkrika områden som bönderna kunde producera mer mat än vad som behövdes till den egna befolkningen. Det här ledde till handel och kommunikationer med omvärlden. Björn vill gärna påpeka att bondens roll är både lokal och global. Ekonomin, och därmed många viktiga beslut på en vanlig svensk gård, styrs av priset på världsmarknaden. Sedan vi gick över till frihandel kring 1870, har lantbrukaren allt mer behövt lyfta blicken och hålla koll på omvärlden. Är det torka i Kansas kommer detta att höja vetepriset framöver. Goda skördar från Brasiliens stora sojafält får våra proteinrika grödor, som raps, att falla i pris. Det här är en delvis ny utveckling för bönderna. Björn har sedan ett par decennier arbetat allt mer med rådgivning och analys av världsmarknaden för just lantbrukare, då detta blivit en så viktig faktor för dem. Den bonde som tidigare bara hade vädrets makter att samspela med, har nu en hel stor omvärld och dess ständigt fluktuerande marknad att förbanna sig över – eller välsigna.

Oavsett tid kommer jordbrukets roll och dess karaktär vara starkt knuten till politik och samhällsförändringar. Så var det även 1817.

Jordbruket kan aldrig läsas som en statisk aktivitet, oberoende av sin omgivning. Varje år är olikt det förra. Odlingslandskapet påverkas av människan, och människan är en osäker faktor. Historiskt har man än mer behövt förhålla sig till oväntade händelser, som att bonden blev sjuk. Då fick alla åkrarna ligga orörda det året. Och så måste nästa års arbete handla om en massa rotade ogräs att ta itu med. Det kunde också vara att man skulle hålla bröllop ett år; då lades en del rågåkrar om till vete, för att kunna bjuda på ordentligt med fint bröd.

Kulturlandskapet är föränderligt, precis som människan och hennes kultur.

I Karum används år 1817 som modell för det jordbruk och landskap man vill visa. Björn upplever att det både är inspirerande, särskilt resultaten när det gäller biologisk mångfald, och samtidigt kan verka avskräckande för en jordbrukare att se hur oerhört lite näring man kan få på ett tunnland åkermark. Det blir tydligt hur moderna och industriella hjälpmedel har möjliggjort den moderna tidens samhälle.

Resultatet

Just i Karum har det varit möjligt att odla spannmål hållbart enligt tresädessystemet tack vare den kalkrika jorden. Här behövs egentligen

ingen äng och inga djur för att kunna bedriva spannmålsodling. Rågen står relativt gott emot ogräsen genom trädan vart tredje år. Den äldre sortens råg som odlas i Karum har djupa rötter och klarar de ständiga torkåren riktigt bra. Även om spannmålsodlingen är en så att säga biprodukt av arbetet med att rädda hotade ogräs, kan det vara intressant för både jordbrukare och allmänhet att ha möjlighet att studera hur en åker utan minsta gödning fungerar i praktiken.

Rågskördarna är så fina att utsäde årligen kan levereras till andra odlingsintresserade.

Öståkern med blommande kornvallmo bland höstrågen, juni 2021.

Råg på Rångåkern, mitten av juni 2024. De lila blommorna är det utrotningshotade åkergräset klätt, som följer med i utsädet av rågen.

Åker

Många åkrar i Karum var inte kringgärdade av murar eftersom de inte behövde skyddas från betande djur innan skörd. Djuren höll i stället till i utmarken, som finns i byns södra delar. Gränserna mellan åker och äng hade inte behövt upprättas tack vare just en riklig utmark. Byn har haft stora arealer som inte gått att odla upp och i stället gott om bete.

Åkermark behöver syrerik jord, den får inte stå under vatten någon längre del av året, vilket både betesmark och ängsmark klarar. På åkern är jordens kvalitet helt avgörande och på den odlades normalt det som människorna åt.

Idag är förhållandet ett annat, men djuren 1817 fick oftast nöja sig med vinterfoder i form av hö och halm. Vete, korn, råg, betor och potatis som odlades på åkern var grödor som gav näring åt människorna på gården.

All den åkermark som finns i naturreservatet odlas av Björn i tresäde, precis som vid 1817. Här varvas träda med korn och råg. Medvetet sås tunt för att inte grödan ska kunna konkurrera ut ogräsen. Med tiden har alltså det här bruket skapat utrymme för en rik flora av åkerogräs, till exempel åkermadd, åkerranunkel, väddklint, vildmorot, knylhavre, färgkulla, baldersbrå, sandlosta, åkerveronika och kornvallmo.

Arbetet med åkrarna är det som gett de unika resultaten i Karum, särskilt i och med den stora omfattningen. Här finns 45 åkrar på hela 40 tunnland där utrotningshotade ettåriga åkerogräs fått etablera sig. Ogräsen har kommit både via insådd med utsädet, och via spontan återinvandring. Exempel på arter som följt med utsädet är de utrotningshotade ogräsen råglosta och klätt, som fanns med i det rågutsäde från Gotland, som Björn började med. (Se mer om detta under avsnittet ”Spannmål – Höstråg”). Dessa två arter kunde börja sprida sig ordentligt först när näringsvärdet i marken gått ned. Nålkörveln, som är ett exempel på spontan återinvandring, tog nästan 30 år på sig och uppenbarade sig först under torkan år 2018.

Resultaten gör tydligt att ett historiskt åkerbruk skapar stora konkurrensfördelar för ogräsen. Efter de fem första åren – när skördarna minskat drastiskt för att kunna stabilisera sig på en ny lägre nivå – började sakta men säkert hela ogräsfloran att restaureras.

Arbetet med åkrarna beskrivs mer ingående i avsnittet ”Året i Karum”.

Klätt

Illustration:
Emma Tinnert.

Råglosta

Illustration:
Emma Tinnert.

Exempel på återskapande av 1817 års åkrar, norra delen av Karums gärde

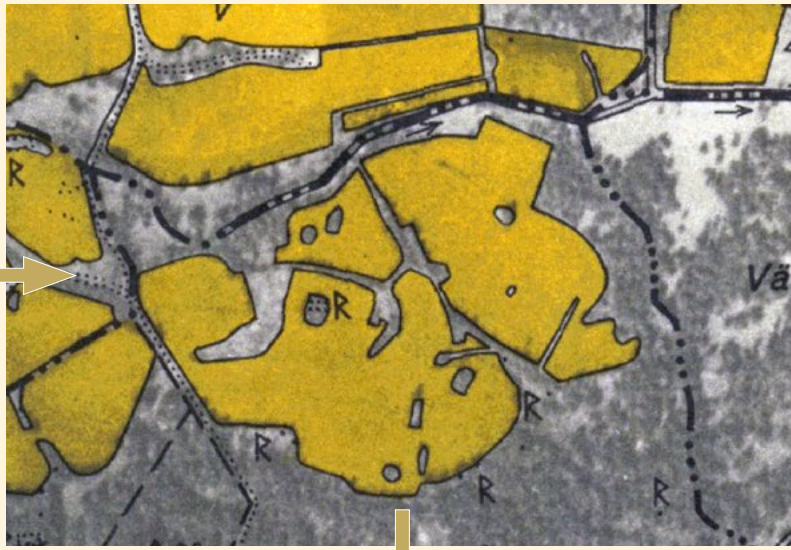
Enskifteskarta 1817

Ljusa partier är åkrar, de mörkare är ängar år 1817.

Ekonomiska kartan 1940-tal

Under 1800- och 1900-talen ökade åkerarealen på ängens bekostnad. Gula områden var åkrar på 1940-talet. Av kartutsnittet framgår även att det är mycket träd och buskar i det som var äng 1817. Ängarna har börjat växa igen.

Flygfoto 2019

På flygfotot syns hur Björn genomfört restaureringen av åkrar och ängar enligt 1817 års modell för den på 1800- och 1900-talen uppodlade jorden. Grönare öppna partier är ängar, gråare brukas som åker.

Plan från 1995

På 1990-talet gjorde länsstyrelsen en plan för att restaurera odlingslandskapet i Karum med målbild 1817. Gult är åker som brukas eller har har brukats som åker och ska bibehållas som åker. Blått är åker som brukas eller har brukats som åker och som ska övergå till äng. Grönt är äng som brukas eller har brukats som äng och ska bibehållas som äng.

Bykartan från 1817 har stått modell för flera av dagens åkrar i Karum – åkrar och ängar ligger kant i kant utan stängsel emellan. På fotona ser du åker till höger och äng till vänster.

Höst

Sommar

Den lilla orkidén krutbrännare bland ängsskallra i en av Karums många artrika ängar.

Äng

När Björn började arbeta i Karum fanns inga ängar kvar alls. Enligt modernt jordbruk hade man för länge sedan övergått till vallodling. De ängar som inte lämpade sig för insådd vall hade fått växa igen.

Björn skapade ett femtiotal ängar utifrån de vallåkrar som fanns, och där konstgödsel och kemisk ogräsbekämpning hade använts under lång tid. Poängen med ängen (!) är att den behöver utarmas för att inte den känsliga ängsfloran ska utkonkurreras av kraftigare och mer näringskrävande arter. De sistnämnda arterna ger näringsrikt foder åt djuren och eftersträvas förstås i ett ekonomiskt drivet jordbruk, både i våra dagar och historiskt. Ängsfloran är i stället näringsfattig och konkurrerar med förmågan att klara näringsfattig jord – och överleva torka.

Ett exempel är flentimotej som har återinvandrat från den redan näringsfattiga utmarken till dagens slåtterängar.

Resultat av 30 års slåtter

I praktiken innebär ängsskötseln att Björn genom kontinuerlig slåtter – utan tillsats av gödning eller någon typ av insåning – sakta men säkert reducerar biomassan på ängarna.

I Karums fall tog det fem år innan de första resultaten började visa sig, och det med besked. Då hade biomassan och de höga näringsnivåerna börjat falla rejält. Ängen hade utarmats till den grad att ängsarter som inte klarat tidigare konkurrens började synas. Det blev en första vändpunkt. Sedan dess har utvecklingen mot större artrikedom skett stadigt i långsam takt och bland annat gullviva, ängshavre,

ängsskallra, nattviol och rosettjungfrulin har brett ut sig under åren som följt. Mängder av utrotningshotade örter har hittat en gynnsam livsmiljö i Karum.

För att få en uppfattning om den oerhörda utarmning ett gammaldags bruk orsakar nämner Björn Smedslätten, en av de stora ängarna i Karum. Här kunde han det första året skörda 22 rundbalar hö. Samma äng ger idag endast två balar. Det här ger en smått fascinerande, och smärtsamt tydlig, bild av hur magra ängsskördarna kunde vara i det äldre odlingslandskapet.

I stället för insådda gräs finns nu fullt av sällsynta och hotade arter på dessa ängar. Under tidig sommar kan besökare njuta av mängder med återvandrade örter och hela den insektsflora som följer med.

Som exempel kan nämnas den stora ängen Strömstycket. När Björn började fanns där ”bara hundäxing och blåluzern”, det vill säga rester efter vallodling med konventionella metoder, och den biologiska mångfalden var mycket låg.

”Idag är det grönvit nattviol där”, säger Björn. ”Intill rosettjungfrulin, och 25–30 andra arter, hela ängsfloran”.

I Karum finns bara en äng som aldrig varit en vall: Björkhagsängen. Här frodas nu hartmansstarr, rödklint, slankstarr, brudsporre och blodrot.

Hur det praktiska arbetet med ängarna går till beskrivs ingående i avsnittet ”Året i Karum”.

Grönvit nattviol
Illustration: Emma Tinnert.

Gullviva
Illustration: Emma Tinnert.

Får på bete på utmarken Karums alvar.

Betesmark och alvar

I Karum finns all betesmark i utmark. En utmark innebär stora områden i utkanten av byarna, vilka används gemensamt av bönderna för att ge bete åt djuren. På Öland har lantbrukaren ofta haft relativt gott om plats för betesdjur, då befolkningen inte varit så stor. Öland har även flera unika landskapstyper som lämpar sig för just bete och inget annat, nämligen alvar och sjömarker som står under vatten stora delar av året, men även mossar och kärr som står under vatten delar av året. I Karums fall utgörs den mesta utmarken av alvar.

År 1817 var det främst hästar och kor som betade här. Idag går det även får i Karums utmark. Dessa marker är förstås också mycket intressanta ur biologisk och botanisk synpunkt.

I Karum finns stora delar av alvarets flora av exempelvis fetbladiga växter och orkidéer, sida vid sida med den rika floran i åkrar och ängar i reservatet. Just här ska vi inte gå vidare in på alvaret och den övriga betesmarken, den skiljer sig inte från övriga alvar på Öland, och arrenderas av djurägande bönder.

Det som kan nämnas är att bruket även här karaktäriseras av kontinuitet. Utmarken har använts på ett liknande vis sedan flera tusen år, den enorma artrikedom de håller är beroende av de betesdjur som varit här sedan de första djurhållande människorna kom till ön.

Ädellövskog

I Karum är många av de gamla ängarna igenväxta. De lämnades att växa igen vid förra sekelskiftet för att man övergick till vallinsådd i stället för slåtterängar. Flera av ängarna stod under vatten stora delar av året, eller var helt enkelt alldeles för steniga för att så vall i. Här har det i stället under drygt hundra år växt upp ek, hassel och ask i större och mindre partier. I och med askskottssjukan kännetecknas dessa områden numera av vindfällen och döda trädstammar som får ligga kvar. De tjänar som värdefulla biotoper åt bland annat många insekter. Bland lövträden växer också rikligt med vårblommor, som blåsippa och vitsippa, något som lockar många besökare under tidig vår. De här delarna av naturreservatet är dock inte att betrakta som skog, vill Björn poängtera, utan just igenväxta ängar. De ligger lågt, och håller vatten under den blöta säsongen, vilket gör att de inte är lämpliga för åkerbruk.

När Björn startade sitt arbete i reservatet fanns ingen tydlig plan för de här områdena. Det enda Björn gör är att om våren köra bort de sjuka askar och almar som självdött och fallit ut på en åker eller äng i någon av vinterns stormar. Virket i dessa används inte heller, utan stammarna får i regel ligga kvar i kanterna så länge de inte hindrar framkomligheten.

Hamling kan troligen ha varit vanligt i en by som Karum under sämre år, att man tog grenar och löv som ett sätt att fodra djuren på. Då det kräver stort muskelarbete utförs det i liten skala idag, i Länsstyrelsens regi.

Ädellövsskog som på 1800-talet var äng.

Viktiga vägval

För arbetet i Karum fattades de stora besluten redan vid starten i början på 1990-talet. Sedan dess har Björns metod varit att stå fast vid samma typ av bruk år efter år. Han har varit nyfiken på att visa upp effekterna av den kontinuiteten, och helt enkelt litat på att åkerbruket med tresäde samt den årliga ängsslåttern tids nog skulle medge ett helt nytt – eller gammalt – landskap.

Idén från början var att skapa en livsmiljö dit hela floran från 1817 kunde återvända, dels genom sådd men framför allt självsådd, vilket också har fungerat.

Den dokumentation som finns från 1817 kan endast ge information om vilka arealer och områden som var äng respektive åker vid den tiden. Tyvärr kan vi så här långt i efterhand aldrig få veta något mer specifikt om vilka arter som fanns här. Det skulle dröja ända in på slutet av 1800-talet innan intresse för inventering av floran vaknade. Det gällde hos den borgerliga klassen, genom bland andra zoologen Gustaf Kolthoff. Den tidiga naturvårdsrörelsen var driven av akademiker, vilket gäller än idag. Det som kallas biologisk mångfald hade helt enkelt inget egenvärde för lantbrukaren vid en bondgård 1817. Därmed fanns förstås heller ingen anledning att dokumentera. Ogräs var något man ville bli av med.

Björn menar att än idag är intresset för särskilda botaniska fynd i de egna markerna generellt mycket låg hos den genomsnittliga lantbrukaren. Arbetet med naturvård har blivit en syssla av många på den moderna bondgården. Björns upplevelse är att kollegorna ser till att följa regelverket och sköta administrationen, men lämnar resultaten åt myndigheterna att analysera.

Det bör nämnas att de arter som arbetet i Karum bidragit till att rädda från utrotning, vid 1800-talets början varken var ovanliga eller önskade för någon bonde.

Historiskt bruk med moderna maskiner

Björn har försökt att efterhärma det historiska bruket så långt det är möjligt med modern teknik. Fokus har varit den effekt i landskapet som jordbruket fick 1817. Fördelen med detta har varit att projektet kunnat omfatta så stora arealer och drivas under en period som sträcker sig över mycket lång tid, och förhoppningsvis kan fortsätta länge till. Då inga artlistor funnits att tillgå har man valt att lita på tidens verkan. Genom tresäde och ängsslåtter uppträder långsamt en nygammal kulturmiljö från den historiska period som man valt att återskapa ekologiskt.

Det här arbetssättet skiljer sig som tidigare nämnts från andra intressanta arbeten med museala kulturlandskap, där initiativtagare i stället valt att visa upp hela kulturmiljön som en slags atmosfär. I Karum finns inga skådespelare,

inga lantraser och inte ens några byggnader som besökare har tillträde till och kan kliva in i (alla hus ägs av privatpersoner) – något som ibland förvirrar en nyfiken gäst. Än mindre finns här något fokus på äldre tiders manskapskrävande arbetssituationer – man skulle till exempel kunna tänka sig tidstypiskt klädda människor som drar harven i smala ***tegar*** efter oxar. Denna typ av historisk iscensättning har givetvis också sin plats. Den säger framför allt mycket om den mängd människor som behövdes för att kunna producera mat.

Teg
en körbredd på åkern.

Det enkla årder som oxarna drog efter sig behövde bearbeta varje kvadratmeter av åkern lika många gånger då som nu. Med den bilden för sitt inre blir det lätt att föreställa sig hur arbetskrävande odlingen var historiskt sett. Den kultivator Björn nu använder har 13 årderbillar i bredd, och den dras med en traktor som motsvarar 62 hästkrafter.

Valet att använda jordbruksmaskiner har inneburit att Björn ensam har kunnat utföra ett arbete som hade krävt omkring 40 personer för att utföra likvärdigt – om man använt tidstypiska redskap. Vinsten med vägvalet är att kunna restaurera ett äldre odlingslandskap i så pass stora arealer att mängder av hotade ängsväxter och åkerogräs inte bara kunnat återinvandra, utan också fått möjlighet att sprida sig över cirka 50 ängar och lika många åkrar.

Paus i ärjning (jordbearbetning) av svartträdan på Torstomten i maj 2020.

Ängarnas skötsel

Ängen med sin flora var det som främst låg i Länsstyrelsens intresse vid projektets start. Som beskrivits har ängen i Karum kunnat skapas ur ett underlag av konstgödslad vall, som brukats konventionellt under lång tid. Restaurering av äng förekommer på många platser i Sverige och Karums naturreservat är ett av de projekt som skapar eller bibehåller den utarmade livsmiljön för ängsfloran – i en omfattning som varje år lockar botaniker och intresserad allmänhet från hela landet. Under de mest intensiva månaderna i maj och juni är här fullt av besökare som besöker området på egen hand eller deltar i de exkursioner som anordnas. Hade man vid starten valt att prioritera att slå alla ängarna med lie i stället för med slåtterbalk bakom traktor, hade en sådan mängd arbetskraft krävts att scenariot nästan blir svårt att föreställa sig. Björn uppskattar att ett fyrtiotal anställda hade behövt arbeta heltid med detta under juni, juli och augusti.

Den igenväxta ängsmarken

Ett tredje vägval vid projektstarten var att låta de igenväxta ängarna fortsätta växa igen, vilket av Björn uppfattats var snarast passivt. Intresset låg som sagt vid att bevara ängar och ängsflora vid den här tiden. De redan då uppväxta områden med ek, hassel och ask som omger ängar och åkrar och blommar vackert om våren, förknippas av ett otränat öga med Mittlandsskogen, även om de ju egentligen består av gammal inägomark.

Utmarken

Det enklaste och mest självklara valet handlade om betesmarken i naturreservatet. Här i den gamla utmarken, på alvaret, har man fortsatt att hålla öppet med hjälp av betande djur, på nästan exakt samma vis som marken brukats i tusentals år. Med detta har förstås också den unika floran i dessa marker kunnat bevaras, något som återigen sätter fingret på kontinuitet som en faktor för framgångsrik produktion av biologisk mångfald.

Unikt i sin omfattning

Med både klassiska ängar, äldre tids åkerflora, sedan länge betad alvarmark samt ädellövskog kan Karums naturreservat visa upp en otrolig artrikedom, unik i sitt slag och omfattning.

Korskovall trivs i Karums ängar.

Ljusfälla

Ekoxar

Väddnätfjäril

Karum är känt för sin artrikedom

Flera inventeringar av växter och djur görs i Karum. Ett exempel är ***bioblitzen*** en helg i juni 2024. Då medverkade bland annat Ölands Ornitologiska förening (ÖOF), Ölands Botaniska förening (ÖBF), Föreningen sydostentomologerna (FSOE), Ölands Naturskyddsförening (ÖN), Station Linné, Ölands Folkhögskola och Lunds universitet, tillsammans med Länsstyrelsen och Mittlandsprojektet som stod som arrangör. Under den helgen genomfördes även många guidningar för att uppmärksamma Karums unika natur- och kulturvärden.

Bioblitz
är en inventering som pågår minst ett dygn där experter, entusiaster och nyfikna besökare samlas för att tillsammans hitta och identifiera så många arter som möjligt.

Spannmål

Rågåkrar som på 1800-talet

Karums syfte och mål är att återge landskapet sin habitus. Här vill man visa ett odlingslandskap där det på långt håll syns att en rågåker är en rågåker, utifrån både landskapstyp, ogrässorter och odlingens karaktär ”anno 1817”. Målet som Björn uttrycker det är helt enkelt att människorna som levde då skulle känna igen sig om de klev upp ur gravarna. Arbetet sker på nivån av att återskapa ett äldre tiders landskap med dess karaktär och artrikedom, därmed har han inte lagt vikt vid själva grödans karaktär.

Konsumtion och variation

År då rågen står glest utspritt i åkern sågs som ett tecken på att bonden varit alltför vidlyftig med nya klänningar till hustrun att komma till kyrkan med året innan. Eleganta kläder var förstås, då som nu, en statussymbol. Den här konsumtionen kunde få effekt i landskapet året därpå när man sålt av för mycket av rågen under hösten, så att tillgången på utsäde inte räckte till för att så en tät och fin åker. Den här typen av historisk kvalitet i en tufsig rågåker full av ogräs är förstås svår att upptäcka utan förförståelse. Projektet i Karum visar ständigt nya lager och hur människan alltid haft en stark inverkan på sin miljö och hur sociala, politiska, ekonomiska och mänskliga faktorer ständigt samverkar i vårt gemensamma skapande av landskap.

Vårkorn

I äldre tider var det oftast maltkorn som såddes på vårarna. Det talar sitt tydliga språk, att kornet först och främst var till för människans behov av öl. Alla kornsorter som är tvårad är dock inte maltkorn. Men allt maltkorn är tvåradigt, till skillnad från foderkorn eller brödkorn som oftast är sexradigt, framför allt de typer som används längre norrut.

Numera odlas i Sverige till största delen foderkorn. På dagens åkrar är kring 80 procent av det som odlas djurfoder. Förr fick som sagt människan äta växterna från åkerbruket. Här kan man höra begreppet matjord som fortfarande används, och det hänvisar till jord för odling av mat. Ursprungligen skulle alltså all åkerodling gå till sådant som människan konsumerade. Djuren i Karum år 1817 levde på hö och halm när de inte kunde vara ute på bete. I dagens djurhållning är utfodring med spannmål som korn, majs och soja en självklar del. Det är för att både kött- och mjölkproduktion kräver mer protein.

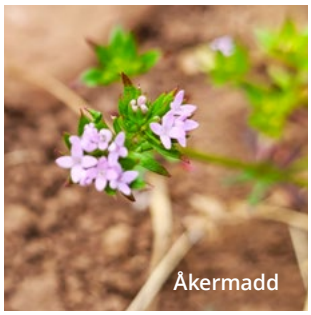

Tvåradigt korn
Illustration: Jonas Lundquist.

Riddarsporre

Åkermadd

Klätt

Varför blommar åkrarna i Karum?

Åkrarna i Karum ger en bild av hur det kan ha sett ut under 1800-talet. Nu liksom då används inga bekämpningsmedel för att ta död på djur och växter som förstör grödan. Ogräsen bekämpas enbart mekaniskt, men det är inte lika effektivt. Därför är det mycket ogräs på åkrarna. Karums åkrar är nu en av landets viktigaste platser för att bevara gamla sorters åkerogräs! Flera av dem blommar vackert.

Höstråg

Rågen är en korsbefruktande växtart, och Karumprojektet började med ett utsäde av en äldre sort som Björn fick från Gotland på 1990-talet, där det viktiga inte var själva rågen utan de två ogräsarter som följde med i utsädet, nämligen åkerklätt och råglosta. Motivet till att ha den här rågen i Karum var att just de här två ettåriga ogräsarterna är utrotningshotade. Arbetet med att rädda dessa två arter har i Karum varit mycket framgångsrikt, vilket man kan se om man besöker åkrarna i skördetid. Här kan man få en bild av hur tunn grödan är i brist på riklig mängd växtnäring tillförd utifrån och hur hårt ogräset konkurrerar med rågen när den står obesprutad. Detta kan även ge en förståelse för hur viktig trädan är, för att få bort konkurrerande arter till den önskade grödan på åkern.

Råg
Råg har kortare borst än korn. Illustration: Jonas Lundquist.

Utsädet Björn fick från Gotland var kring 150 kilo, vilket räcker till att så ungefär ett och ett halvt tunnland. Han fick börja med att odla rågen hemma på gården för att den skulle räcka till odlingarna i Karum. Då gödslades den med 90 kilo kväve och skörden blev redan samma år kring 1500 kilo utsäde. Hade han inte använt gödsel här skulle mängden utsäde som behövs i Karum tagit oerhörd lång tid att få ihop. Nu räckte det till att börja odla åkrarna i Karum redan året därpå. För rågsådden krävs med den optimala glesheten på sådden varje höst kring två ton utsäde för de ungefärliga 20 tunnland som odlas med råg varje år i Karum.

Numera ger rågen fyra gånger utsädet, det vill säga 400 kilo per tunnland eller totalt åtta ton, om det har varit ett riktigt fint år.

Karumråg och Ölandsvete

Det pågår idag flera initiativ där man väljer att koncentrera sig på att odla en specifik gröda av äldre sort, ibland med ett populariserat namn, så som ”Ölandsvete”, eller varför inte ”Karumråg” som härstammar från arbetet med naturreservatet. Björn är dock inte så intresserad av bestämning av särskilda sorters spannmål, och menar att det här inte går att hitta stöd för dem i äldre tiders jordbruk. Hans uppfattning är att bonden tog det utsäde som fanns till hands och lät det korsbefruktas (råg) med befintliga sorter. Utgångspunkten för arbetet i Karum är att utsädet ofta inte var det väsentliga utan den odlingsmiljö som grödan växte i.

I vår tid finns en lust till att ge sorter en identitet. Detta skulle kunna sägas vara en varumärkeseffekt. Björns uppfattning är att utvecklingen går hand i hand med marknadens önskemål om det genuina och lokala, historien kring maten, helt enkelt. Kanske kommer detta intresse ur drivet att hitta en genuinitet i landskapet, resonerar han. Hitta det unika om man säger så.

I Karum arbetar han alltså inte medvetet för att bevara en viss sorts äldre spannmål, även om så blivit effekten när det gäller rågen. Som sagt kommer just denna råg alltså från Gotland, samtidigt som den korsbefruktat sig både där den kommer ifrån och här på Öland. Positivt är i vilket fall att denna äldre sort av råg härifrån nu kan levereras till andra odlare i både liten och stor skala.

Vårkorn på Bärlinder, juli 2023.

Höstråg på Tomtängsbacken, juli 2023.

Marknaden är liten

Björn märker dock inte av något större intresse av att köpa upp och baka av rågen utan säger att intresset verkar ha stannat på en abstrakt nivå. Han ser att sympatin finns för själva principen, om att bevara och använda äldre sorter, men som rationell bonde har han inte kunnat se någon större marknad än så länge. Inte i närheten av vad skulle krävas om den här rågen skulle bli intressant att använda för kommersiell odling, i någon större skala.

Året i Karum

Januari

Januari är en kall månad på Öland. Är det tjäle i marken eller alldeles för blött så vilar arbetet i Karum. Årets början är alltid styrd av förra årets slut. Om vädret varit tillräckligt torrt i november och december så har Björn hunnit med att ärja höstrågstubbarna. Har det varit ovanligt blött i marken under hösten kan januari och februari gå till att komma ikapp med ärjningen. Rågstubben är det som ska köras ner inför en säsong med korn. Ärjningen är viktig för att ge grödan konkurrensfördelar i vårsådden, då kornet sås på våren. Totalt behöver varje rågstubbsåker ärjas fyra gånger. Om det torkar upp och börjar blåsa under januari och är någorlunda fritt från nederbörd, passar Björn också på att köra träda igen.

Februari

Om det är torrt eller lite tjäle går årets kallaste månad åt till att ta bort döda träd som blåst omkull över åkrar och ängar. Det här är ett nytt arbetsmoment som har uppstått det senaste decenniet till följd av almsjukan och askskottsjukan. Denna månad ärjas även det allra sista om det fortfarande inte hunnits med, vilket är ovanligt. Ibland hinner Björn även med viss stenplockning men då behöver det vara riktigt torrt!

Den ursprungliga planen för Karum beskriver inga skötselmål för röjning och vedhantering. När arbetet startades upp fanns inga direkta synpunkter på hur lövskogarna som omger både åkrar och ängar skulle skötas, men då fanns heller inte den mängd av döda träd som nu blivit en del av landskapsbilden på mellersta Öland. Det finns inga tillgängliga källor på hur vedhanteringen såg ut 1817, men Björn menar att vi kan anta att vintern var den tid på året då byborna arbetade med vedförsörjning under det att jordbruket vilade.

Mars

I mars är det dags att inleda sådden, närmare bestämt: vårkorn.

Björn sår i regel de torraste åkrarna först, sedan de medeltorra och sist de allra fuktigaste. Här i Karum sår han oftast ***tvåradskorn***, det utsädet tar han från sina egna konventionella odlingar då sorten inte spelar någon roll för landskapskaraktären och framförallt ogräsfloran som är syftet att återskapa. När det gäller råg kommer i stället flera av de eftersträvade ogräsen in med utsädet, men för kornsådden kan det korn som finns enkelt till hands användas.

Tvåradskorn
korn där kärnorna sitter i en ”fläta”, axet blir då platt, till skillnad från ett sexradskorn där axet blir runt.

Kornet sås med en centrifugalspridare, det vill säga en äldre typ av gödselspridare. Den typen av sådd efterliknar effekten av att så för hand.

Man får inga sårader utan utsädet ligger spritt slumpmässigt över jorden. Utsädesmängden är ungefär 100 kilo per tunnland.

Foto: Kalmar läns museums bildarkiv.

Sådd då och nu

Fotot är inte från Karum men visar sådd år 1920. En av männen har en korg med säd, ett så kallat ***såkar*** och tar upp en näve för att kasta ut på åkern. Pojken som håller i hästens tömmar har kört harven som luckrat upp jorden före sådden.

Förr såddes allt för hand. Idag använder Björn traktor med gödselspridare för att så. I gödselspridaren finns korn eller råg som kastas i väg på samma sätt som då bönderna sådde för hand.

Såkar
en balja av trä som fästs med hjälp av remmar om axlarna, här hade man utsädet och sådde för hand.

Ett gammalt såkar, Ölands Museum Himmelsberga.

Vårdsådd av korn på Perhorvan, april 2022.

Spridningsaggregatet i närbild.

Gul-, vit- och blåsippor. I Karum en vårdag i april.

Slätharv
ett redskap som river upp ogräs och myllar ner utsädet.

Efter sådden myllas utsädet ned i jorden med kultivator och ***slätharv***. Björn kör två överfarter dagen efter sådd, han kör alltså över all mark på hela åkern två gånger med traktor och redskap.

Förr körde bonden sitt (enda) årder svagt diagonalt första överfarten och sedan rakt för att få bättre genomskärning av jorden och på det sättet bättre bearbetningseffekt av ogräsen.

Idag kör Björn med ett redskap som har tretton årder i bredd, en kultivator. Det är samma redskap som Björn använder för att bearbeta trädan.

April

Sådden av korn fortsätter intensivt den här månaden också. Går det bra blir det ungefär en åker, om cirka fem tunnland, per dag som blir sådd. Dessutom ska gårdagens sådd myllas med kultivator två gånger. Om vädret är gynnsamt slipper han regn medan sådden pågår, andra år blir det ständiga avbrott på grund av regn i april.

Det bästa är förstås om själva såperioden är torr och att det sedan kommer rikligt med regn.

I Karums igenväxta partier blommar blåsippor och vitsippor under april, i det som i princip är igenväxta slåtterängar. Under förra sekelskiftet i samband med att emigrationen var som störst började slåtterängen ersättas med insådd vall och de ängar som inte lämpade sig för vallinsådd, på grund av att där stod vatten för länge eller var för stenigt, lämnades att växa igen.

I princip gäller att den mark som ligger lågt inte är och aldrig har varit uppodlad i Karum. Djuren betade inte heller dessa marker, då det är inägomark och djuren hölls på den väl tilltagna

utmarken. De igenväxta ängarna som står fulla av vårblommor är i princip inte alls brukade sedan förra sekelskiftet.

Maj

Att ärja åkrarna, vilket är en stor del av jobbet i Karum, börjar under maj månad på bred front. Fjolårets kornstubb ska ligga i svartträda under året och behöver därför ärjas under det här sommarhalvåret.

Ordet ärja kommer som tidigare nämnts av årder, exempelvis potatisårder – ett redskap som gör en djup fåra i marken där potatisen sätts. Under denna typ av jordbearbetning vänds inte jorden likt med en ***plog***, utan man bearbetar den i djupa fåror. Antingen gör man en djup fåra eller flera små, vilket i så fall görs med harv.

Plog
ett redskap som vänder jorden.

I Karums fall ärjar Björn för att fleråriga ogräs inte ska få fäste i trädan. Minst tre gånger ska varje kornåker ärjas och det ska göras dubbla gånger vid varje tillfälle. Totalt blir det alltså sex överfarter. Det här är ett mycket effektivt sätt att vända ned den biologiska massan i jorden igen, och att hålla borta konkurrerande arter till förmån för den gröda som ska odlas nästföljande säsong. Ärjningen är en väsentlig del i arbetet med tresäde. Det här momentet är helt borta ur konventionell odling, där man i stället besprutar med ***glyfosat*** på hösten. Då krävs ingen ogräsbekämpning på mekanisk väg.

Glyfosat
kemiskt ämne som används i ogräsmedel, som till exempel Roundup.

De åkrar som först ska köras är fjolårets kornstubb. De får till att börja med två överfarter med kultivatorn. Arbetet görs gärna kring i mitten av maj då ogräsen börjar etablera sig och expandera i mycket hög fart. Har Björn tur med vädret är detta arbete avslutat till den första juni. Men allt beror på mängden nederbörd. Är vårsådden exempelvis försenad på grund av regn blir även trädeskörningen sen. Då riskerar Björn att ogräsen blir jättestora innan han hinner dit med kultivatorn, och ”rötterna blir starka som vedträn”.

När det gäller ängarna sätts inte slåtterarbetet i gång förrän till sommaren, så i maj blommar här för fullt. Några nygamla sorter som återinvandrat och som dyker upp i maj är åkermadd (som hittas på både åkrar och ängar), och toppjungfrulin. Maj är en underbar tid i Karum, säger Björn. Gullvivorna blommar överallt, Sankt Pers nycklar och Johannesnycklar, sticker upp på ängarna, liksom rosettjungfrulin och älväxing, fågelsången tilltar.

”Det är då man hoppas på det nya”, säger han. ”Hoppas på kornet och rågen”.

Han påpekar att maj är både hoppets och det uteblivna hoppets tid.

”Man sitter och drömmer om regn men det kommer bara någon enstaka gång.”

Ännu har dock inte den verkliga oron för torka infunnit sig, först i slutet av månaden eller en bit in i juni brukar det bli ont om nederbörd och då kommer även den stress som följer med torkan.

Orkidén Sankt Pers nycklar blommar i maj.

Foto: Kalmar läns museums bildarkiv.

Bearbetning av åkerjorden då och nu

Bearbetningen av åkerjorden sker under hela året, men med tyngdpunkt under vinterhalvåret.

Förr i tiden användes inga bekämpningsmedel för att få bort ogräset här i Karum. I stället bearbetades jorden med redskap för att bekämpa ogräs och förbereda jorden för sådd. Det var ett mycket slitsamt arbete. Med hjälp av oxar eller hästar drog bonden ett årder fram och tillbaka över åkern. Ett årder är en äldre form av jordbearbetningsredskap som användes innan plogen uppfanns. Till skillnad från en plog har ett årder ingen vändskiva. Att bereda jorden för sådd med årder kallas att ärja. Här på bilden har oxarna spänts för årdret i Hönstorp på mellersta Öland i början av 1920-talet. Inte heller idag används det bekämpningsmedel i Karum. Men nu använder Björn inte ett årder utan en kultivator med stålblad som efterliknar 1800-talets årderbruk.

Gammalt årder som finns på Ölands Museum Himmelsberga.

Björn bearbetar jorden med traktor, efter den har han en kultivator med 13 stålblad. Den lilla traktorn som används gör samma arbete som 26 oxar tidigare skulle gjort!

Rågåker i sitt esse. Åkern Östergårdens Västra tomt, i mitten av juni 2022.

Juni

Det här är en förhållandevis lugn månad i Karum, arbetsmässigt. Däremot är det den tid då tillväxten är som störst så länge fukten i jorden räcker. Kornet är smaragdgrönt och är på väg att gå i ax. Rågen är fullt ***utaxad*** och skiftar i en silvergrå nyans, och varvas rikt med ettåriga ogräs som vallmo och klätt som blommar i fälten. Om det har kommit ordentligt med regn i maj är det här årets mest löftesrika period, då kan det se riktigt bra ut för skördarna. Men i andra fall är misären om hörnet.

Utaxad
när axet på spannmålet är fullt utvecklat.

Den här perioden har naturreservatet som mest besökare och Björn med flera leder välbesökta exkursioner i Karum, framför allt är det floran i åker och äng som lockar. Här finns förstås också intressant flora på både utmarken och i de obrukade ängarna som nu växer igen men just i Karum är det det särskilda arbetet med inägomarken som är mest intressant och framför allt unikt för platsen.

Ängsslåttern skulle enligt den optimala modellen i bästa fall inledas vid midsommartid, men enligt regelverket för miljöersättningen via Jordbruksverket får slåttern inledas först 1 juli. En regel som framkommit för att ängens uppgift i modern tid är att vara foderareal för insekter, pollinatörer, på kort sikt. Man vill alltså låta blommorna stå länge på ängen. Prioritering är härvidlag inte ängens foderskörd, det var länge sedan, och inte heller att efterlikna ett historiskt bruk, vilket man i Karum vill göra. 1817, som är riktmärke för driften i Karum, slogs ängarna alltid tidigare än första juli. Slåttern skedde när ängen hade som mest fodervärde – när biomassan var maximalt utvecklad i form av skörd per tunnland. Vid den tidpunkten tar man också följaktligen mest näringsämnen ur jorden, vilket på lång sikt håller den utarmad – och skapar förutsättning för ännu mer artrik äng.

När biomassekulmen är passerad, på Öland sker detta före midsommar, börjar näringsämnena att gå tillbaka ned i rötterna. Misslyckas man med

att utarma jorden genom att slå i tid kommer alltså bredbladiga gräs och storvuxna arter som maskrosor, timotej, ängsgröe och hundäxing kunna ta över.

Slåtterarbetet är jämte svartträdan det överlägset mest tidskrävande arbetsmomentet i Karum. Att kunna starta under juni hade gett arbetet en större flexibilitet och väderanpassning, samtidigt som Björn anser att även ängarna skulle ha givits en rad biologiska fördelar.

Björn guidar en grupp intresserade besökare, juni 2022.

Juli

I juli inleds slåtterarbetet i alla Karums ängar. Det här arbetsmoment är det överlägset mest tidskrävande och fortsätter oftast in på tidig höst. Slåttern är helt avgörande för upprätthållandet av biologisk mångfald här. Arbetet handlar helt enkelt om att slå alla ängar och sedan räfsa ihop höet, för att det ska kunna pressas i balar och avlägsnas. Slåttern är mycket viktig för att uppnå de effekter som skapat en rik mångfald av arter.

Björn kör ängarna med en Volvo BM 350 med rotorbalk, en så kallad slåtterbalk. Han har noterat att alla ängsväxter som han trott varit möjliga att få in i Karum nu har kommit hit trots användning av ***rotorslåtterbalk***. Han berättar att det i handböcker för skötsel av ängar på 1980-talet, när den gamla tidens ängsslåtter med lie var utdöd, hävdades att ***knivslåtter*** var nödvändig för få fram artrika ängar. Något Björn anser spred sig som en sanning, och ibland förmedlades av Länsstyrelsens tjänstemän. Det gjorde att knivslåtter då var ett villkor för att få ekonomiskt stöd för ängsskötsel, vilket inte längre är fallet. Men han vill poängtera att bortsett från några få, som höskallra och vissa arter ögontröst, är ängsväxter fleråriga och därmed är ängsväxternas vara eller inte vara en fråga om utarmningseffekt – inte hur snittet ser ut på växten.

Rotorslåtterbalk
ett redskap för slåtter med roterande kniv.

Knivslåtter
ett redskap med knivar som rör sig fram och tillbaka och klipper ungefär som en sax.

”Jämför med betesmarksväxter där kon sliter av växten, vilket heller inte ger knivvasst snitt.”

Björns hållning är tydlig. Hur kommer det sig då att han inte vill köra med knivslåtter?

Med en knivslåttermaskin hamnar man ständigt i förlägenheten att nitar och knivblad går sönder, säger han, stor del av arbetstiden går till att laga. Rotorbalken är helt enkelt mer driftsäker. Han anser att fixeringen vid knivslåtter eller till och med lieslåtter för korrekt ängsskötsel gör att man, tvärtemot vad som var avsikten, riskerar att få se mindre areal av slagen äng. Enligt Björn fungerar redskap som grästrimmer eller rotorbalk lika framgångsrikt i praktiken. Det gäller givetvis så länge artrikedom är själva målet och inte det kulturella värde som finns i användning av gamla redskap.

Enligt Björn är det absolut viktigaste för en framgångsrik ängsskötsel att man slår när biomassan står på sin maxvolym. Det får inte vara för tidigt, då näring och fukt finns kvar i marken, men inte heller efter

Foto: Långlöts hembygdsförening.

Slåtter på ängarna då och nu

Vid slåttern av ängarna användes förr i tiden lie. Bilden visar slåtter i Ismantorp på 1920-talet. Männen slår med lie och kvinnorna räfsar.

Idag sköts de cirka 27 hektaren äng som finns i Karum med olika motorredskap, både efter traktor och dragna för hand. Om ängen är jämn och stenfri används traktor med slåtterbalk.

Här slår Björn en ängsyta vid Rångåker med traktor och slåtterbalk.

det att ängsväxterna har börjat mogna och näringsströmmarna går tillbaka ned i rötterna.

Det finns ett gammalt uttryck som lyder ”Erik ax och Olof kaka”.

Om rågen var i ax på Erik-dagen, den 18 maj, skulle det bli kaka på Olof-dagen, den 29 juli.

Enligt 1817 års arbetsmodell slogs rågen med lie gott och väl innan den var färdig att tröskas, och fick därmed mogna på strået. Man samlade den skördade rågen i ***necker*** som stod kvar ut på fälten, som travar, med tolv necker i varje trave. Här kunde säden klara regn och ändå torka utan att bli förstörd, medan arbetet med höskörd kunde fortsätta i den här arbetsintensiva månaden.

Necker
en bunt spannmål, likt en kärve.

Tröskmogen blir rågen annars kring 20 augusti.

Kärnorna som mognat i necker behövde vara mogna kring första september för att de då skulle kunna tröskas till utsäde som skulle gå till höstsådd redan i slutet av september. Resten av rågen fick vänta ute på fälten till sent på hösten. Då hämtades neckerna hem och tröskades inne på logen med ***slaga***, ett manuellt redskap som användes för att slå kärnorna ur axen.

Slaga
ett manuellt redskap för tröskning av säd.

Augusti

Denna månad blommar den utrotningshotade ängsskäran på ängarna i Karum. Här finns även den mer talrika rödklinten, rikligt med oregano, det vill säga kungsmynta, och ängsskallra för att nämna några få. Höskörden fortsätter också, och är nästan aldrig klar innan 1 september.

Det här förklaras av att arbetet är så väderberoende. Det är omöjligt att slå mer än fem tunnland i taget, menar Björn, då gräs och örter ska torka i två dagar och därefter räfsas och sedan pressas balar av. De här tre arbetsmomenten måste utföras på tre dagar under förutsättning att väderförhållandena är optimala – det vill säga torrt och soligt och gärna blåst.

Det hade teoretiskt sett gått att slå alla ängar på ett par intensiva dagar. Men Björn kan inte slå mer än vad han kan ta hand om innan nästa regn. Vid slåtter krävs att man tar väl vara på torrperioderna. Vid lågtryck står skörden still. Så här har det förstås varit även historiskt.

Dagarna innan man fått höskörden under tak har varit mycket kritiska dagar för bönder i alla tider. Om vädret vill kan det bli toppskick på höet om det bärgas nu. Men vissa år tvingas kanske bonden ta in höet även om det är ett gränsfall, med påföljande osäkerhet om det överhuvudtaget kommer att vara tjänligt som foder. Hö kan lätt mögla vid för höga vattenhalter.

I äldre tider lade man höet på hässjor ute på fälten, vilket fick regnet att rinna av. Samma effekt uppnås genom att stacka på höga pålar. Björn känner inte till att hässjning ska ha förekommit i Karum. I regel beror det på att antalet torra dagar för tjänlig hö-hantering har varit tillräckligt god ändå.

Här kan jämföras med sinnebilden av Småland eller ännu längre västerut där hässjor och ***höstackar*** är ett vanligt inslag i 1800-talets odlingslandskap, vilket förstås var ett måste med de större regnmängderna.

Höstack
en spetsig påle där hö staplas för att torka på ängen.

Det kan även noteras att vår tids rundbalar, liggande på sidan, fungerar på liknande vis. De klarar regn på grund av avrinningen längs stråna, precis som äldre tidernas förvaring av hö och halm ute på fälten.

Om det regnar mycket i augusti så körs tredje vändan på trädan nu. Med det är årets träda

Foto: Högsrums Hembygdsförening.

Skörd på åkrarna då och nu

Även skörden på åkern gjordes förr med lie.

Fotot från 1920 visar rågslåtter i Vedby, inte långt från Karum. Männen slog rågen med lie och kvinnorna samlade ihop rågen och band den till kärvar eller som man sade då: Necker.

Skördetröskan i arbete. Med skördetröska går det betydligt fortare än förr i tiden!

Råg skördas och tröskas på åkern Östergårdens Västra tomt, 2022. Den tröskade rågen lastas på traktorns flak. Här får Björn hjälp av en kollega.

färdig på alla de åkrar där rågsådden ska ske i september. Svartträdan körs alltså tre dubbla gånger med kultivator, så att det totalt blir sex överfarter, för att hålla borta fleråriga ogräs och öka konkurrenskraften för grödan som ska sås. I detta fall råg, vilket följer enligt tresädessystemet.

Eftersom väderprognoserna kan vara osäkra händer det att regnet kommer oväntat och höskörden måste avbrytas. Inför dessa krafter är det bara att kapitulera. Då får Björn ta vid med att köra träda i stället tills ängarna torkat upp igen. I äldre tider var det en stor olycka, mycket foder kunde gå förlorat och det skapade oro inför vinterns försörjning. Mitten av augusti till mitten av september var generellt den allra mest arbetsintensiva månaden och är så än i dag. Då var alla i trakten sysselsatta med årets skördar. En gård var därmed starkt beroende av den tillfällighetsarbetande befolkningen som bodde ute på malmarna, vilka övriga tiden försörjde sig med hantverksyrken och annat.

Om vädret hade varit riktigt riktigt bra och man hade haft tillräckligt med folk kunde det bli en ”lucka mellan hö’t och rågen” – vilket blev en välkommen paus i arbetet mellan två hektiska skördeperioder.

Dagens jordbruk får på grund av Jordbruksverkets regelverk inte använda den gamla kalendern och arbetar därför inte enligt den tidens slåtterrytm, följaktligen hinner man sällan eller aldrig undan så mycket av ***höbärgseln*** att det blir någon lucka här.

Bärgsel
skörd, till exempel: höbärgsel.

Efterbete
att låta djuren gå på ängen och beta, efter det att höskörden är klar.

I sammanhanget är det värt att nämna ett moment som Björn inte utför själv. Det kallas ***efterbete***. Den konventionella, djurägande lantbrukaren i Karum står för efterbete i ängarna och även för det viktiga stubbåkersbetet, och dessutom det historiskt intressanta trädesbetet.

Det innebär att hans betesdjur går i ängarna från slutet av sommaren och oktober ut. Efterbetet är ett historiskt sätt att ta vara på återväxten i slutet av säsongen. Denna typ av bruk uppkom då man hade mycket folk att mätta, mycket djur och för lite bete. Det är tveksamt om efterbete i ängarna verkligen behövdes 1817, då fokus sannolikt låg på spannmål och inte djurhållning. Björn har inte hittat några dokument från bystämmor och liknande som visat varken det ena eller andra. I Karum har han som sagt velat visa på en historisk markanvändning, och efterbete är något som definitivt har funnits om inte här, så på andra platser i området.

Efterbete är ett stressfenomen, som ängen tar påtaglig skada av. Det betyder att skörden av hö blir sämre året efter. Den biologiska mångfaldens påverkan kan diskuteras, allt är här beroende på vilka arter man vill prioritera.

I Karum märker Björn att vissa arter befrämjas och andra inte.

I äldre sockenböcker beskrivs efterbete som direkt skadligt, med sämre höskörd som följd. I just Karum antar Björn att efterbete var lite mindre vanligt då de hade tillgång till hundrafemtio hektar betesmark på alvaret. Samma sak kan tänkas gälla eventuellt efterbete av trädan.

Låter man djuren gå där i slutet av sommaren behövs visserligen mindre ärjning – man kan reducera två överfarter med årder (kultivator). Men skadan är att åkern blir stenhård och luckringseffekten av ärjningen går förlorad. Rågskörden efter en betesträda blir aldrig lika bra, säger Björn.

En av Karums många brukningsvägar, klädd i höstfärger.

En av Karums styrkor är att ängen inte är avgränsad med stenmurar mot åkern. Det här noterade Carl von Linné under sin öländska resa, och skriver ”åkern är icke för sig själv avstängd.” Det innebär att man inte kunde efterbeta ängarna förrän spannmålet var skördat åtminstone. Det här indikerar efterbetets rätt måttliga värde: Man var alltså inte beredd att lägga ned mödan på att hägna in åkrarna, då behovet av efterbete antagligen inte var tillräckligt stort.

September

I september pågår allting på samma gång: både höskörd, träda och rågskörden, och även sådd mot slutet av månaden.

Om allt går som det ska skördas rågen i Karum, ett normalt år, under de första veckorna i september. De äldre sorterna med rotsystem som går djupare klarar de torra somrarna på Öland bättre, även om antalet kärnor och storleken på dessa förstås är mindre än i moderna utsäden. I Karum skördas 20 tunnland råg varje år. Det framgångsrika arbetet med denna råg har inneburit att Björn har kunnat leverera utsäde till flera gårdar i Sverige, där det finns ett intresse för utrotningshotade arter. Det angelägna med rågskörden är att den behöver bärgas till åtminstone 15 procent vattenhalt, det behöver då vara kring 25 plusgrader ute och blåst. Detta är för att utsädet ska vara lagringsdugligt och inte mögla i magasinet. Dessa veckor var de mest kritiska under hela året i det gamla tidens jordbruk. Om rågen skördades till 17 procent vattenhalt så kan den inte lagras och samtidigt hållas frisk. Då fick man äta mögligt bröd under vintern, troligen på sådana nivåer att det var hälsovådligt vissa år.

Det beryktade året 1867 regnade det under skörden ända från september och fortsatte så genom hela hösten. Inte bara på Öland utan i hela nordvästra Europa. Därmed blev det mycket dålig mat den vintern och året efter kom en fruktansvärd torka, då det inte regnade alls mellan sådd och skörd.

Kornet får oftast stå kvar på åkern i Karum och arbetas ned i jorden i och med trädeskörningen, så till vida det inte råder en ovanligt stor brist på korn det året. Kornskördarna blir nämligen så pass låga att det sällan finns någon anledning att skörda med tröska, och enligt Björn motsvarar värdet av skörden knappt ens kostnaden för dieseln. Eftersom korn inte heller för med sig något särskilt ogräs använder han i regel sitt eget korn från konventionella odlingar, vilket sedan sås under våren. I Karums kornåkrar frodas följaktligen rikligt med vårgroende ogräs som till exempel de rödlistade korndådra och åkerranunkel.

I slutet av september är det dags för den första sådden av råg. Skörden är avklarad och man får ta resultatet som det blev, ”man får fira eller gräma sig”.

Det är här optimismen inför ett nytt skördeår inleds, menar Björn.

När sista trädan är körd och all rågen och höet skördat kör han ut utsädet med en ***centrifugalspridare*** på de åkrar där det ska vara råg kommande år.

Centrifugal-spridare sprider material med hjälp av centrifugalkraft, kraften uppstår genom att spridaren roterar.

Såkar en balja av trä som fästs med hjälp av remmar om axlarna, här hade man utsädet och sådde för hand.

Den spridaren används eftersom den ger en typ av sådd som har en liknande effekt som den när man 1817 gick med ***såkar*** – en stor träbalja som satt med remmar på axlarna – och spred kärnorna för hand över den bearbetade jorden.

Efter höstsådden myllar Björn ned utsädet med kultivator och en efterföljande slätharv. I regel sår han på eftermiddagen och myllar på morgonen dagen efter.

Oktober

När skörd och sådd är avklarad lugnar arbetet i Karum ned sig väsentligt. Björn får tid att se över maskiner och reflektera över årets resultat. Det arbetsmoment som återstår är ärjning av rågstubbarna, det vill säga de åkrar som under kommande år ska besås med vårkorn och därför behöver jordbearbetas med kultivatorn med två överfarter innan dess.

Är hösten inte alltför regnig så kommer detta hinnas med gott och väl under oktober.

I sällsynta fall behöver trädeskörningen av rågstubb vänta tills det torkat upp lite, kanske ända in i februari eller i ovanliga fall strax innan vårsådden i mars.

I äldre tider var detta också en lugnare period, inte lika väderberoende och därmed inte lika utsatt. Man tog vara på rågskörden pö om pö, hämtade in necker med råg från åkrarna och tröskade hemma på logen, allt efter behov. Kornet som skulle gå till öl och brännvinsproduktion såldes direkt vid skörd. Kornstubben kunde sedan låtas vara under vintern inför kommande träda och ärjning under nästföljande sommar.

November

Öland har ett kustklimat som gör höstarna milda och sköna. I november kommer det förhoppningsvis lite regn, men helst inte för mycket innan trädeskörningen av rågstubben är undanstökad. Sedan kan Karum helt vila och vänta på vintern. I de gamla bondesamhällena var detta en tid för att förädla, reparera, tillverka

och förbereda. Den stressiga sommartiden var långt bort och man fick göra sitt bästa för att skapa förutsättningar för ett lyckosamt nästa år, samtidigt som vintern skulle komma att styras av de skördar man fått in under tak nu och kunde leva av under den tid då allt stod still.

December

December med julfirande och slakt skulle avgöras av det gångna årets skörd. Kunde man slösa med mjölet eller fick man hålla igen med julbaket? Ett gott år fanns det kanske utrymme att slakta någon gris, vilket generellt gjordes i den kalla månaden då annat arbete har lugnat sig. Kylan var även praktisk för att skydda köttet mot angrepp innan det hunnit saltas, torkas eller konserveras på annat vis, den här årstiden fick det vara i fred från alla organismer som trivs i värmen.

Hade man fiskevatten, vilket var vanligt för en bonde på Öland, fanns det också tid att fiska under höst och vinter, så länge vädret tillät.

Östersjön var ända in på 1980-talet rik på bland annat ål, flundra, torsk, abborre och sill.

Men året var till ända och förhoppningarna inför kommande säsong började gry.

Snön har lagt sig över den lilla åkern söder om Fogelbacken.

Odling och myt

Även sedan kristendomen kom till Sverige, för ungefär 1000 år sedan, levde i både traditioner och bruk den tidigare mytologin vidare i bondesamhället.

Freja var jordbrukets gudinna, som kom med överflöd och rikedom. Hon såg till att det blev lyckade skördar och att det föddes många djur och barn på gården. Följaktligen var våren och tidiga sommaren den period då man vände sig till henne. Mer konkret handlade det om att önska sig ett lyckosamt år med regn i rättan tid, under maj och juni när sådden var avklarad, och torra fina skördemånader i juli och augusti.

Midsommar var den stora fruktbarhetshögtiden, en helg i anslutning till sommarsolståndet.

Även den kristna fastan och påsken sammanfaller med odlingsårets faser. Under fastan är det nästan tomt i förråden, man väntade på att ljuset skulle återvända. Värmen och ljuset gjorde till sist att hönsen började värpa och djuren kunde släppas ut i betesmarken igen. Från särskilt dåliga år finns det berättelser om att bönderna blivit tvungna att ta halmen från taken för att inte djuren skulle svälta ihjäl. Det hette att djuren var utresna, när de var mycket magra. Ordet kommer ifrån när bonden i april eller maj blev tvungen att bära ut djuren på betet, och hjälpa dem att resa sig upp, då de ofta var så svaga att de inte kunde gå själva.

Att förhålla sig till yttre krafter

Det är lätt att tänka sig hur fastan under de hungrigaste månaderna och sedan den jublande påskhögtiden stämde med bondesamhällets förutsättningar.

För nutidsmänniskan, som lever i ett överflöd tack vare industriella revolutioner som konstgödsel (gödning tagen ur luften!) och effektiv bekämpning av de förhatliga ogräsen, är det inte självklart att odling genom hela människans historia har varit på liv och död. För bönder, så väl som för sjöfarare och i krig finns en stor kulturhistorisk flora av seder och bruk. Det ligger i utsatthetens natur att försöka att bringa lycka i den oförutsägbara verksamheten genom amuletter, magiskt språkbruk, och skrock.

Att kunna bruka jorden till sin överlevnad har krävt ett enormt arbete och organisation. Det har varit ett hårt och ständigt arbete där resultatet trots alla ansträngningar i slutändan legat i händerna på vädergudarna – som vi än idag säger.

Om Freja och Frej skyddade åkrarna blev det möjligt att överleva och kanske till och med fira goda skördar. Dessa mytologiska figurer levde länge kvar i bondesamhället. Även Tor var viktig att hålla sig väl med för att inte åskan plötsligt skulle dra in under skörd – och i värsta fall orsaka ett helt år av mögligt bröd och foder. Mycket stod på spel, och människans utsatthet

Ägonamn
äldre ofta muntligt uppkomna namn på åkrar, ängar och andra fastigheter i landskapet.

har fått henne att formulera en mytologi och ritualer för att komma i kontakt med de högre krafterna.

I Karum lever den nordiska mytologin även kvar i ***ägonamnen***. Torstomten är en av de större åkrarna. Väderguden Tor var som bekant den som skapade åska. Björn har även hört berättat om bönder som ända in på sent 1800-tal var noga med att övervaka fenomenet Kornblixt, vilket sades vara ett ”Frejas åskväder” som kommer sent på sommaren. Då bredde hon ut sig över hela himlen för att kontrollera så att spannmålsskördarna såg fina ut.

Freja, gudinna i den nordiska mytologin.
Illustration: Länsstyrelsen Kalmar län, med stöd av AI-verktyg.

Ägonamnen berättar

I Karum finns många ägonamn som lockar till historiska utvikningar. Numera får fastighetsbeteckningar stanna vid bynamn och en siffra, men genom de folkliga namnen kommer en äldre mentalitet och vardag till oss, även om vi inte alltid vet hur vi ska tolka deras språk. I detta avsnitt ska vi bjuda på några exempel från Karums naturreservat.

Alla dessa namn har Björn fått till sig muntligt av den sista konventionella jordbrukaren i Karum som odlade marker i byn. De har traderats från mun till mun genom århundraden. Den som vill fördjupa sig kan hitta en rik poetisk skatt i äldre tiders kartor.

Bäst och mest uppdaterad information får man förstås av de äldre personer som rör sig ute i markerna, de som brukat jorden där eller levt nära dem som arbetat med jorden och på så vis kunnat tradera denna poesi från generation till generation.

Puttbacken är enkel, det är en av de riktigt små åkrarna, omgiven av igenväxt äng som blivit lövskog.

Ett mycket yngre namn, men väldigt betecknande för just den ängen, är Klippiga bergen. Här är det stora stenar som bryter fram, och namnet har troligen tillkommit efter att västernserien Bröderna Cartwright visades på TV.

Smedslätten, en av de stora ängarna, ligger i anslutning till den gamla malmen. Det är lätt att föreställa sig att just smeden var en av de viktigaste personerna på malmen, då han försörjde jordägarna med verktyg och redskap. Fortfarande är tillgång till en duktig mekaniker en mycket viktig faktor ute på lantbruken, för att snabbt kunna få hjälp med att reparera maskiner som havererar när de som bäst behövs – mitt under skörd och slåtter.

Harlinder och Bärlinder är två av åkrarna. Namnen hänvisar till ordet lindor. Det betyder åker som fick övergå till äng.

Sedan finns Snappsäcken. Det ordet går tillbaka till en säck som många hade med sig på kalas. I den kunde man ta hem det man inte kunde äta, vilket var ett helt accepterat socialt beteende, ska nämnas! Just den här ängen har en viss likhet med snappsäckens form.

Bredvid Snappsäcken ligger Ostskivan, som väl också antyder ett formspråk ur vardagen.

Lyckan, är en annan äng som inte nödvändigtvis givit god höskörd utan fått sitt namn från ordstammen lucka, engelskans lock. Den är alltså inhägnad.

Intill Strömstycket ligger ett igenlagt dike.

Åtskilliga ägonamn innehåller element av väderstreck: Västra tomten, och Södra Björkhaget.

Bland ägonamnen finns inte förvånande en del namn på -äng, nämligen Lilla ängen, vars

betydelser ger sig själv, precis som exempelvis Lyckängen, Pilkärrsängen, och Betskogsängen.

Där finns även flera namn på -horva, vilket står för en från början inhägnad åker på utmarken.

De åkrar som verkligen heter åker, som Öståkern, är gamla medan åkrar på -horva är yngre, till exempel Österhorvan, Pärhorvan (den syftar inte på potatisodling utan personnamnet Pär) och Ekhorvan.

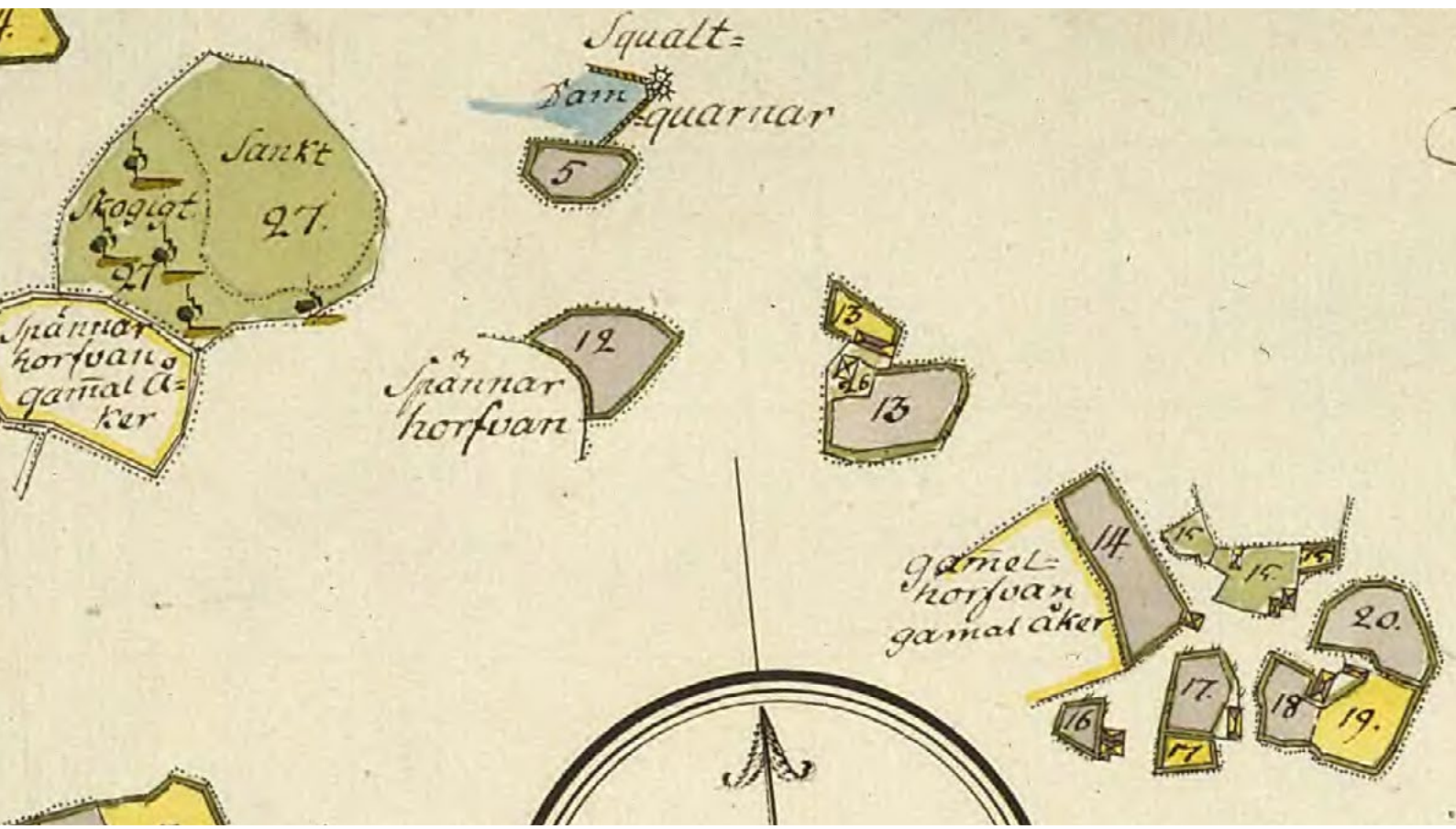
Andra personer som varit verksamma i Karum och lämnat spår efter sig är majoren som ägde den enda gård som inte ingår i reservatet. Majorens nyhorva kom sedermera att ingå i Östergården, som ingår i reservatet. Här finns också en åker som heter Per Jans Grindslätt, efter en av dem som brukade Östergården.

Lite mer svårtydd är Rångåker, möjligen efter engelskans wrong, att något skulle ha blivit fel. Inflödet av engelska ord och uttryck har varit stort på Öland i och med sjöfarten, och senare kontakten med släktingar i Amerika.

Namnen i Karum får här blir en strimma av historien, som gör landskapet än mer levande. Deras knapphändiga berättelser gör platsen på en gång mer gåtfull, och mer begriplig.

Detalj av avmätningskarta över Karum från 1769. Här har lantmätaren skrivit ut namn på några av horvorna i utmarken.

Karta från Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS), 1769 Avmätning, Karum 1-4, Högsrums socken.

Lästips

Hela den här skiften bygger på intervjuer med Björn Folkesson. Texten kan läsas som en exkursion i reservatet med en guide som utgår från sina erfarenheter av ett liv som lantbrukare och jägare på Öland, och autodidakt inom biologi, historia och ekonomisk omvärldsanalys vilket han verkar inom i flera sammanhang i dagens läge med råvarubörsen som realitet att förhålla sig till för alla bönder.

För den som vill läsa vidare har Björn samlat en lista med litteratur.

Författare	**Titel**
Åke Campbell	*Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet*
Carl-Johan Gadd	*Järnplogens och potatisens tid*
Urban Ekstam med flera	*Ölands och Gotlands växtvärld*
Gustaf Kolthoff	*Minnen från mina vandringar i naturen* *Vårt Villebråd*
Carl Linnaeus	*Öländska resa*
Gunilla Peterson	*Jordbrukets omvandling i västra Östergötland 1810-1890*
Rikard Sterner	*Ölands Kärlväxtflora*

Bilaga 1
Länsstyrelsen om reservatet

Karums by – kort historik

Karum är en by på mellersta Öland, i Högsrums socken och Borgholms kommun. Det är en liten by, med öländska mått mätt, i kanten av det stora lövskogsområde som nu kallas för Mittlandsskogen.

Redan på järnåldern bodde det folk här. Då låg inte gårdarna samlade i en by som idag, utan mer spridda i landskapet. Karum kan ha haft 8–9 gårdar. Det vet vi tack vare att grunderna efter husen finns kvar. De är inte undersökta av arkeologer men brukar på Öland kunna dateras till tiden 200–700 e.Kr.

Det äldsta skriftliga belägget för Karum är från medeltiden, från år 1360, då skrevs det Katarum.

Vid mitten av 1500-talet fanns det tre gårdar i byn. Senare lär vi känna dem vid namn:

- Västergården
- Mellangården
- Östergården.

Under 1700- och 1800-talen växte befolkningen i Karum. Gårdarna, åkrar och ängar delades upp på flera familjer. De utan egen jord att bruka fick bo i små enkla stugor på malmen, sydväst om byn.

För att förbättra jordbruket över hela landet utfärdade staten förordningar om storskifte (1757), enskifte (början av 1800-talet) och laga skifte (1827). Målet var att lägga samman åkrar och ängar i så få områden som möjligt. Sedan fick varje bonde sina egna delar. På så vis kunde bönderna själva bestämma när och hur de skulle bruka sin jord.

I Karum hade bönderna först svårt att komma överens. En lantmätare upprättade förslag och kartor över byns marker för både storskifte (1777) och enskifte (1817), se bilaga 2.3 och laga skifte (1839), se bilaga 2.4. Storskiftet och enskiftet genomfördes aldrig i Karum. Men laga skiftet fastställdes 1840. De sex bönderna som då fanns i byn fick en eller två sammanhängande skiften (områden) med åker och äng och varsin del av utmarken på alvaret. I de nya raka, rätvinkliga gränserna byggde bönderna nya stenmurar och de finns fortfarande kvar.

År 1777 hade Karum 30 innevånare och hundra år senare, år 1870, bodde här 102 personer. Då var byn som störst.

Åkerbruket blev allt viktigare, ängar plöjdes upp till åkrar. På 1900-talet motoriserades jordbruket. Allt gick snabbare och färre folk behövdes.

Trots laga skiftet och 1900-talets förändringar präglas Karums landskap fortfarande av småskalighet. Det finns många små oregelbundna åkrar, ringlande brukningsvägar och ängar precis som för 200 år sedan. Spår från järnåldern och medeltiden dröjer sig också kvar i landskapet.

Vägen till Karum som naturreservat

Naturvårdsverket köper fastighet 1984

Naturvårdsverket köpte fastigheten Karum 1:2 år 1984, efter en förfrågan från dåvarande markägaren. Fastigheten omfattar i huvudsak två av de ursprungligen tre gårdarna i Karum, Östergården och Mellangården.

Länsstyrelsen var positiv till köpet, liksom Riksantikvarieämbetet som också tillfrågades inför köpet. Det verkar ha rått stor enighet om områdets såväl biologiska som kulturhistoriska värden och potential för utveckling. Myndigheterna framhöll också det småskaliga och delvis ålderdomliga odlingslandskapet.

Men vad ville de med Karum egentligen? Hur skulle området skötas?

Det skulle dröja över 20 år, till 2006, innan länsstyrelsen fattade ett formellt beslut om att bilda ett naturreservat.

Planer på långtgående restaurering

Efter köpet 1984 gjordes flera inventeringar och utredningar, bland annat studier av historiska kartor över byn. De bekräftade att landskapet var av ett ålderdomligt slag med bland annat en stor rikedom av lämningar och strukturer från äldre järnålder. Länsstyrelsen upptäckte att landskapet hade kvar förhållandevis stora likheter med det tidiga 1800-talet, särskilt vad gäller de många små åkrarna.

Då föddes idén om en långtgående restaurering med målet att återskapa landskapet så som det såg ut vid tidpunkten för upprättandet av kartan för enskifte (1817). Både till form och innehåll och brukande. En kulturgeograf och en biolog tog fram en detaljerad plan. Åkrar, ängar och betesmarker skulle återskapas utifrån 1817 års karta. Till och med stenmurar och odlingsrösen föreslogs flyttas, tas bort eller återuppbyggas utifrån den gamla kartan! På länsstyrelsen gick åsikterna isär om den här planen. Det var ett kostsamt och radikalt förslag som heller aldrig kom att genomföras fullt ut.

Björn blir arrendator

I samma veva började Björn Folkesson arrendera mark i Karum, år 1990. I arbetet med att återskapa 1800-talets landskap togs bland annat Björns idé om att återskapa tidigare ängsarealer, som då brukades som åker, tillvara. Med Björn blev det ”verkstad”! Björn kom att förverkliga mycket av visionerna ovan men utifrån sina egna drivkrafter och praktiskt kunnande som lantbrukare. När han plöjde upp åkrarna som skulle brukas i tresäde fanns till exempel kartan från 1817 som förebild, vad som skulle vara åker och vad som skulle skötas som äng.

Av bevarade handlingar hos länsstyrelsen framgår att det eftersträvade målet vid mitten av 1990-talet var att bevara och återskapa kulturlandskapet som det tedde sig i början av 1800-talet i samband med att enskifteskartan gjordes för Karum (utkast till beslut 1995)

Länsstyrelsen hade vid den här tidpunkten alltså inte någon formellt fastställd plan för skötseln. Tvärtom kan vi säga att Björns arbete med åkrar och ängar under perioden 1990 – 2006 fick stor betydelse för det beslut om naturreservat som slutligen togs år 2006, och för den då fastställda skötselplanens utformning vad gäller åkrarna och ängarna.

Naturreservatet bildas

2004 tog länsstyrelsen nya tag för att bilda ett naturreservat i Karum. Områdets naturvärden

och skyddsbehov utreddes. Det naturreservat som länsstyrelsen slutligen fattade beslut om år 2006 kan beskrivas som en blandning av:

- de ursprungliga högt ställda restaureringsplanerna (att helt återskapa odlingslandskapet som det såg ut år 1817),
- den praktik som Björn utvecklade i sitt historiska brukande av åkrar och ängar men med moderna maskiner,
- hänsyn till kostnader för framtida skötsel, och
- ny kunskap om biologiska värden.

Ett av syftena är fortfarande att odlingslandskapet ska återspegla ett äldre brukande men nu med formuleringen att ”hävda området så att odlingslandskapet, så som det tedde sig under senare delen av 1800-talet, så långt möjligt återskapas.” Genom att i syftet lyfta fram senare delen av 1800-talet i stället för 1817 ville länsstyrelsen troligen bort från tankarna på en restaurering som omfattande flytt av stenmurar. Därtill att det skulle bli svårt att återskapa all ängsmark som fanns under tidigt 1800-tal och att naturvården fått upp ögonen för biologiska kvaliteter i de igenväxta ängarna, lövskogen. Men för de åkrar och ängar som Björn började bruka 1990 och som han fortfarande sköter, så utgår de alltså i huvudsak från mönstret i kartan från 1817. Tresäde, se mer nedan, praktiserades i Karum fram till senare delen 1800-talet så ur den aspekten har årtalen ingen betydelse.

Genvägen, en av många brukningsvägar i Karums småskaliga odlingslandskap.

Naturreservatet Karum

Den 20 februari 2006 fattade länsstyrelsen beslut om naturreservatet Karum. Det består av fastigheten Karum 1:2 och är 315 hektar stort. Här intill kan du läsa om syftet med naturreservatet och skälen till beslutet, så som länsstyrelsen formulerade det 2006.

Syftet ska framför allt nås genom en årlig traditionell hävd i form av åkerbruk, slåtter, bete och skogsbruk. Men också genom att fortsätta restaurera till exempel igenväxta marker.

Karum kännetecknas av ett mycket varierat och småskaligt odlingslandskap med gamla

SYFTET MED NATURRESERVATET ÄR ATT

- Hävda området så att odlingslandskapet, så som det tedde sig under senare delen av 1800-talet, så långt möjligt återskapas.
- Bevara och återskapa de för det öländska mittlandets odlingslandskap typiska växt- och djursamhällen och arter i gynnsam bevarandestatus.
- Bevara de värdefulla livsmiljöerna kalkgräsmarker, nordiskt alvar, basiska berghällar, fuktängar med blåtåtel eller starr, slåtterängar i låglandet, rikkärr, karsthällmarker, boreonemoral ädellövskog och artrika åkrar i gynnsam bevarandestatus.
- Bevara de hotade, sällsynta och hänsynskrävande djur- och växtarter som är knutna till odlingslandskapets naturtyper samt arter på art- och habitatdirektivets lista, så att dessa kan leva kvar i livskraftiga populationer och helst öka i antal och utbredning.
- Bevara gamla sorter av grödor i genbankssyfte.
- Bevara och tydliggöra fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar, som till exempel gravar, stensträngar, husgrunder, stenmurar, stenrösen och brukningsvägar.
- Ge möjlighet till utbildning, friluftsliv, natur- och kulturturism samt vetenskaplig forskning.

Ur Beslut om bildande av naturreservatet Karum år 2006.

UR SKÄLEN FÖR BESLUTET:

Mittlandsområdet på Öland har både ur nationellt och internationellt perspektiv ett mycket högt naturvärde. Det höga naturvärdet konstitueras främst av rikedomen av arter och biotoper, mosaiken av olika naturtyper, förekomsten av sällsynta biotoper samt mångfalden av sällsynta och rödlistade arter. Mittlandet anses utgöra ett kärnområde för biologisk mångfald som till sin karaktär, storlek och innehåll saknar motsvarighet såväl inom landet som i övriga Europa.

Öster- och Mellangården i Karum har en lång historia av kontinuerlig hävd genom åkerbruk, bete och slåtter, vilket gör området särskilt botaniskt intressant på grund av sitt innehåll av hävdgynnade naturtyper. Området är också av stort allmänekologiskt värde med en mångfald av naturtyper, biotoper och arter, samt zoologiskt intressant främst genom sin betydelse för den lägre faunan.

Området är dessutom av stort kulturhistoriskt värde genom sitt välbevarade odlingslandskap, som på ett pedagogiskt sätt väl belyser markanvändningens historiska utveckling i en öländsk by från järnåldern till nutid.

Ur Beslut om bildande av naturreservatet Karum år 2006.

brukningsvägar, stenmurar och fornlämningar. En mosaik av små åkrar, slåtterängar, alvarmarker och lövskogar skapar en varierad miljö för både flora och fauna. Karum kan beskrivas som en riktig ”hot spot” för både biologisk mångfald och kulturhistoria.

För besökare finns det numera flera iordningsställda vandringsleder, en takförsedd informationsplats och många informationstavlor om sevärdheter längs lederna.

Det är framför allt åkrarna och ängarna som gör naturreservatet Karum så speciellt i jämförelse med många andra naturreservat. Sedan Björn Folkesson blev arrendator för 35 år sedan har han arbetat med åkrarna och ängarna på ett sätt som så långt det varit möjligt liknar hur ägorna brukades de första decennierna på 1800-talet.

Unika åkrar

Det finns många små åkrar i reservatet. Ett trettiotal av dem brukas enligt odlingssystemet tresäde. Det innebär en traditionell växtföljd: första året råg, det andra året odlas korn och på det tredje året svartträda. Inga bekämpningsmedel och ingen gödning tillförs.

Björn började med utsäde av en gammal sort råg från Gotland som hade med sig de utrotningshotade ogräsen råglosta och klätt. Karum har därefter utvecklats till en fristad för åkergräs. Här finns troligen Sveriges största ”bank” av hotade och rödlistade åkergräs på en och samma plats!

Länsstyrelsen känner inte till något annat naturreservat eller kulturreservat med så här stora arealer åkermark, som sköts enligt historiska principer och med målet att bevara åkergräs och gamla grödor. Vi har försökt sammanfatta varför Karums åkrar är unika i Sverige:

- De är små och många, ett trettiotal, med en yta på cirka 30 hektar.
- De odlas i så kallat tresäde precis som på 1800-talet i Karum.
- De har samma form, storlek och utseende som för 200 år sedan.
- I jordbruket används moderna maskiner. I vissa fall har de anpassats för att efterlikna hur bönderna gjorde på 1800-talet.
- Varje år odlas ungefär tio hektar av den gamla lantsorten Gotlandsråg.
- Fokus är att bevara Gotlandsråg och utrotningshotade åkergräs.
- Intill åkrarna har 1800-talets små ängar återskapats.

Artrika ängar

Den stora mängden slåtterängar i Karum är också anmärkningsvärd.

Idag finns det 54 ängar om totalt 25 hektar. De skördas år efter år utan att någon gödning tillsätts, enligt samma principer som på 1800-talet. Nästan alla har skapats på mark som i början av 1800-talet var äng, men under 1900-talet brukats som åker och därför har varit både gödslad och besprutad under en period.

I takt med den förändrade skötseln har mängder av arter som trivs i ängar hittat en gynnsam livsmiljö i Karum, till exempel ängsskära, hartmansstarr och flera orkidéer.

Björn har återskapat och sköter fortfarande de flesta ängarna i naturreservatet.

Betesmarker och Karums alvar

För den breda allmänheten är Karum kanske mest känt för sitt vackra alvar och gravfältet med skeppssättningen som kallas Noaks Ark. Karums alvar är byns gamla gemensamma utmark och det har använts för bete i minst ett par tusen år. 150 hektar ingår i naturreservatet. Det är en av få alvarmarker på mellersta Öland och den hyser en rik biologisk mångfald. Under våren blommar arter som gullvivor, S:t Pers nycklar och mandelblom, medan sommaren bjuder på grusslok och backtimjan. Idag betas det av nötkreatur och får. Delar av alvaret har varit igenväxt och även här har det gjorts och görs ännu restaureringar av odlingslandskapet.

Inom naturreservat finns också gårdsnära betesmarker, i anslutning till bebyggelsen. Åkrar och ängar betas ibland efter skörden. Även delar av lövskogen, se nedan, betas periodvis.

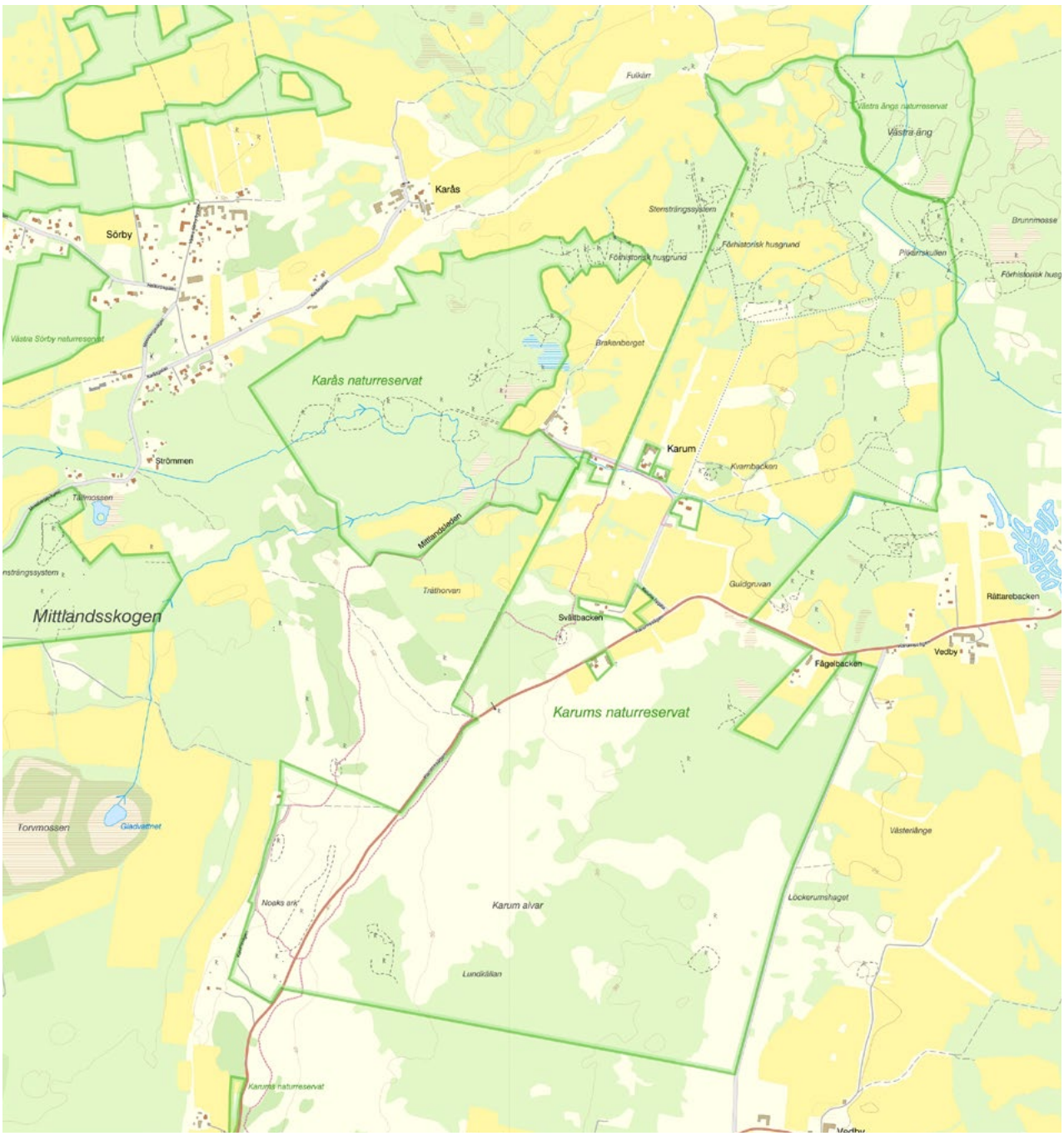
Lövskog

I naturreservatet ingår omkring 25 hektar gamla slåtterängar, som inte brukats sedan 1800-talet. De har därmed växt igen och blivit lövskog. Här finns, förutom en vårblomning som lockar många besökare till vandringslederna, trädslagen ek, ask och hassel. Lövskogarna i reservatet har en rik svampflora, med flera sällsynta arter. Den kalkrika jorden gynnar arter som knottrig rottryffel. För ett otränat öga smälter de här unga skogsliknande partierna ihop med den stora Mittlandsskogen som angränsar till reservatet. Vissa delar av den igenväxta ängsmarken har sedan naturvårdsarbetet i Karum inleddes börjat brukas som slåtteräng och för bete igen.

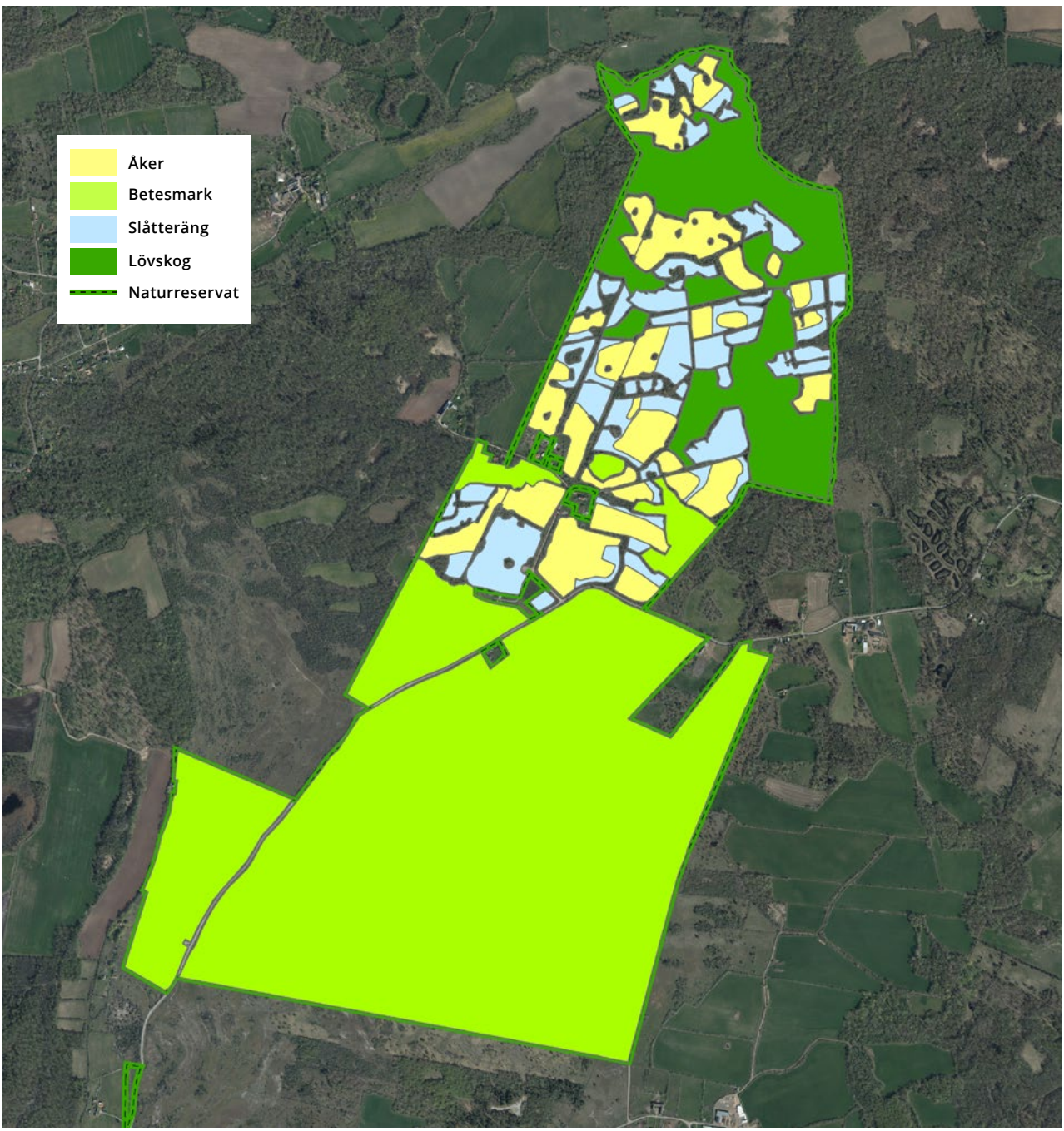

Informationsplatsen i Karum – en utgångspunkt för upptäcktsfärder i naturreservatet.

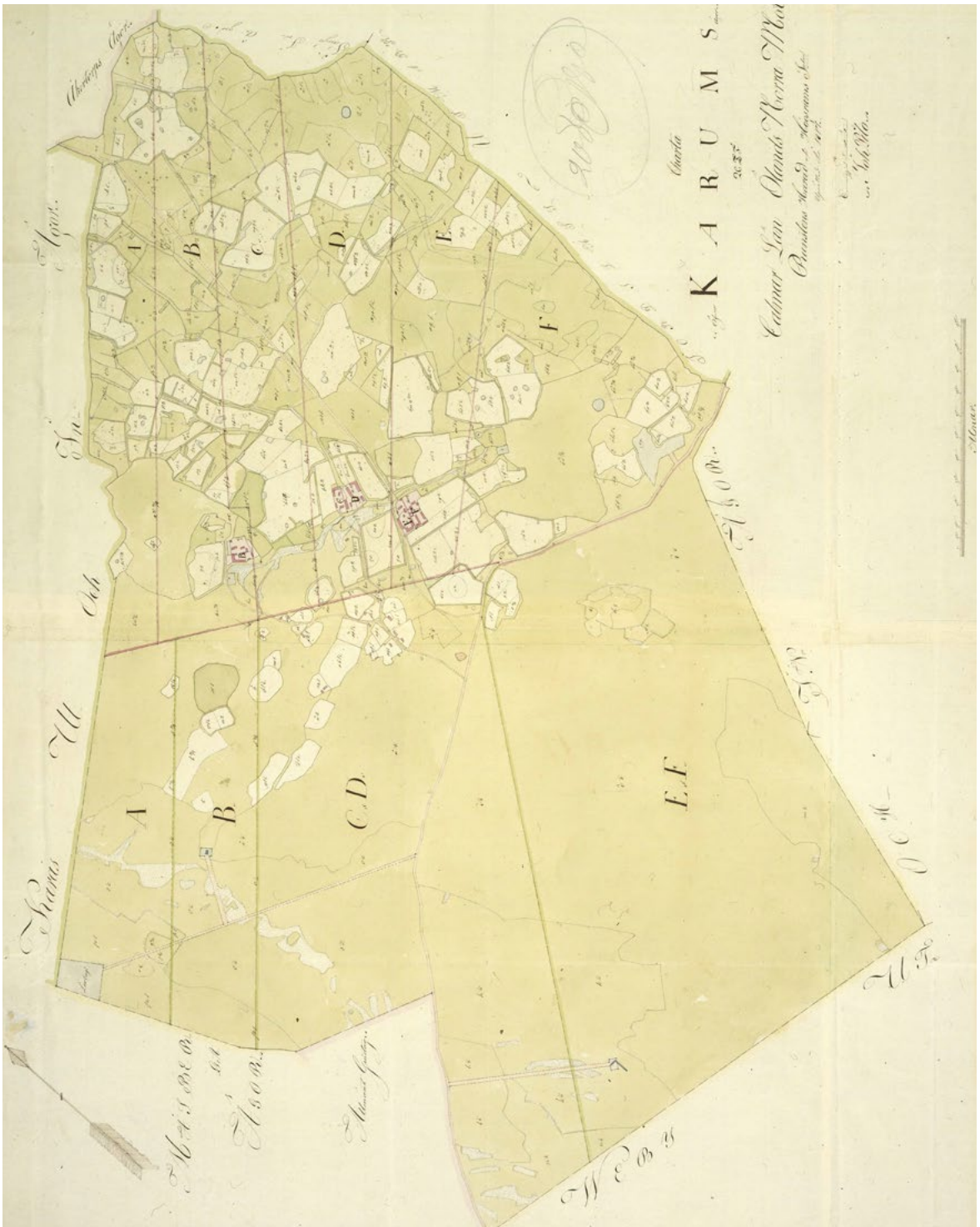
Bilaga 2.1
Karta över naturreservatet Karum

Bilaga 2.2
Karta över markanvändning i dagens naturreservat

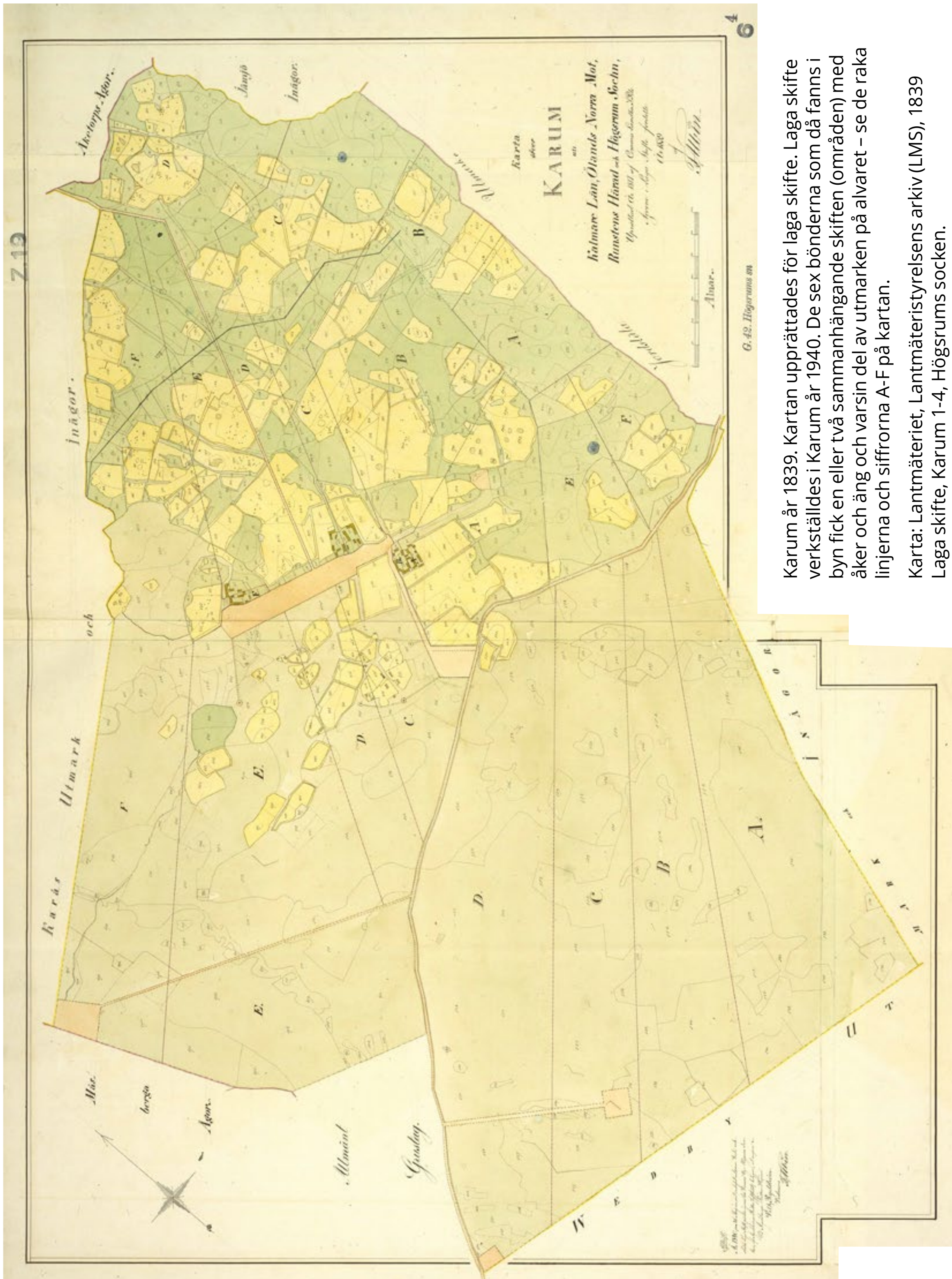
Bilaga 2.3 Karta enskifte 1817

Karum år 1817, då byns ägor karterades för enskifte. Ljusa områden är åkrar, grönt är äng och ljusare mer gröngul färg är betesmark. Lantmätarens förslag till enskifte genomfördes dock aldrig i Karum.

Karta: Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS), 1817 Enskifte, Karum 1-4, Högsrums socken.

Bilaga 2.4 Karta laga skifte 1839

Karum år 1839. Kartan upprättades för laga skifte. Laga skifte verkställdes i Karum år 1940. De sex bönderna som då fanns i byn fick en eller två sammanhängande skiften (områden) med åker och äng och varsin del av utmarken på alvaret – se de raka linjerna och siffrorna A-F på kartan.

Karta: Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS), 1839 Laga skifte, Karum 1-4, Högsrums socken.

”Det här är vårt svar på Amazonas, säger Björn och slår ut med armen. Men det är inte alltid lätt för en gäst att förstå vad det är vi ser, när vi tittar ut över de av ogräs blommande åkrarna och tunna ängarna.”

På mellersta Öland ligger byn Karum och naturreservatet Karum. Här sköts åkrar och ängar som på 1800-talet. I centrum för det arbetet står sedan 1990-talet arrendatorn Björn Folkesson.

Den här skriften är ett försök att presentera både platsen, initiativet och resultaten i Karum. Och med det beskriva Björns mångåriga arbete, drivkrafter, kunskap och erfarenheter. Förhoppningen är även att kunna inspirera andra som är intresserade av att restaurera odlingslandskap och bevara arter knutna till ett historiskt brukande.

Länsstyrelsen
Kalmar län

lansstyrelsen.se/kalmar